

KOSTEL SV. MICHAELA ARCHANDĚLA V PACOVĚ

NOVÝ POHLED NA STAVEBNÍ VÝVOJ A PODOBU FARNÍHO KOSTELA DO ROKU 1512

ROMAN LAVIČKA

Church of Archangel Michael in Pacov

New Perspective on the Building Development and Appearance of the Parish Church before 1512

Based on the analysis of archival sources, the structure, and its style, the study presents a new perspective on the building development and age of the individual parts of the Pacov church. It was proved that the perimeter wall of the two-nave church dates from 1370–1390 and is older than the present choir. The choir was built during the first quarter of the 15th century, as evidenced by the incomplete date '14...', and the shell was equipped with reliefs of Saint Wenceslas, the coat of arms of the Malovec family, and the Arma Christi symbols. The present vault comes from the substantial reconstruction of the choir carried out during 1480–1490. The formal analysis facilitated to estimate the date of the lierne vaulting situated under the tower around 1490. The newly discovered date '15012' gave answer to the question of the age of the vaulting of the two irregular naves which was completed with the financial aid of Pavel Malovec († 1518) and the drapers' guild in 1512.

Keywords: Pacov – church – church furnishings – Middle Ages – building development – two naves – dates – Corpus Christi Chapel – Utraquists – Arma Christi – Vchyna Ravižec of Pacov – the Malovec of Pacov – drapers

Studie přináší na základě analýzy archivních pramenů, stavby a jejich slohových znaků nový pohled na stavební vývoj a stáří jednotlivých částí pacovského kostela. Podařilo se prokázat, že obvodové zdivo dvoulodí vzniklo mezi lety 1370–1390 a je starší, než nynější kněžiště. To bylo budováno v 1. čtvrtině 15. století, jak dokládá i neúplný letopočet „14...“, a doplněno na pláští reliéfy sv. Václava, erbem rodu Malovců a symboly Arma Christi. Nynější klenba vznikla po radikální úpravě presbytáře až v letech 1480–1490. Formální analýza pomohla zařadit vznik hvězdové klenby v podvěží do doby kolem roku 1490. Nově nalezený letopočet ve tvaru „15012“ vyřešil otázku stáří klenby nepravidelného dvoulodí, které bylo dokončeno za finanční účast Pavla Malovce († před 1518) a cechu soukeníků roku 1512.

Klíčová slova: Pacov – kostel – vybavení kostela – středověk – stavební vývoj – dvoulodí – letopočty – kaple Božího Těla – utrakvisté – Arma Christi – Vchyna Ravižec z Pacova – Malovcové z Pacova – soukeníci

Na pomezí jižních Čech a Českomoravské vysočiny nalezneme město Pacov, které leží v západní části Křemešnické vrchoviny, nedaleko silnice spojující Tábor a Pelhřimov.¹⁾ Sídliště se rozprostírá na úpatí vrchu Truchába (604 m. n. m) v nevelkém údolí, kterým se vine bezejmenná vodoteč jako levostranný přítok Kejtovskeho potoka. Městečko vyrostlo na jižním svahu, kam se sbíhala řada komunikací převážně místního významu, mnohé z nich sledovaly drobné vodoteče stékající z okolních svahů do údolí.²⁾ Centrem se stalo výrazně svažité, téměř čtvercové náměstí, jehož strany jsou segmentově prohnuté podle průběhu cest, které vymezily jeho rozsah. Nejvyšší polohu zaujalo někdy na přelomu 12. a 13. století šlechtické sídlo, jehož

opevněný areál tvořil severní stranu náměstí.³⁾ Původní tvrz byla během vrcholného středověku rozšířena do podoby hradu, který měl na severní straně obdélný trojprostorový palác, jehož nádvorní stranu lemovala arkáda a při jihozápadnímu nároží se dotýkala válcová věž, jejíž spodní část se zachovala v západním křídle zámku. Před severním průčelím hradu obíhal široký parkán, který však nepřecházel na západní stranu a byl zabezpečen na severozápadě okrouhlou a na opačné straně čtvercovou baštou.⁴⁾ V horní části náměstí, v přímé vazbě na šlechtické sídlo byl založen farní kostel s okolním hřbitovem. Umístění na svahu způsobilo, že je dodnes výraznou dominantou ovládající nejen náměstí, ale i převážnou část města. (obr. 1)

MĚSTO A MAJITELÉ HRADU VE STŘEDOVĚKU

Dnes již neumíme říci, kdy město s opevněným sídlem vzniklo a správy o jeho majitelích jsou převážně útržkovité. V druhé polovině 13. století držel zdejší majetek blíže neznámý Hron z Pacova, o jehož existenci dnes svědčí pouze náhrobek ve farním kostele s vyobrazením rytíře

1) Při výzkumu a přípravě této studie mi byli velmi nápomocní P. Jaroslav Šmejkal, ŘKF Pacov, Vlastimil Šimota, Městské muzeum Antonína Sovy Pacov a Miloslav Zášková, NPÚ ÚOP Telč, za což jim upřímně děkuji.

2) Tento stav dokládá zejména císařský povinný otisk map stabilního katastru Pacova z roku 1829. Vyhledáno 16. 7. 2019 na: <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>

3) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze Království českého IV. Vysočina tábořská. Praha 1885, s. 205; P. Vlček, Pacov (Pelhřimov). Bývalý karmel bosých karmelitánů u kostela sv. Václava, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn edd., Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 408–410, zde s. 408, kde v půdorysu kláštera vyznačeny pozůstatky hradu; T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2000, s. 414–415.

4) J. Vondráček, Dějiny města Pacova a okolí II. Pacov: Městské muzeum Antonína Sovy v Pacově 1945, strojopis, s. 42; T. Durdík, o. c. v pozn. 3, s. 414–415.

Obr. 1: Pacov (okres Pelhřimov), kostel sv. Michaela archanděla, pohled od severozápadu, stav v červenci 2019 (všechny snímky R. Lavička, není-li uvedeno jinak).

ve zbroji a textem po obvodu: „DOMINO HRONO DE PAC-ZOW“.⁵⁾ Na počátku 14. století zde žil Čech z Pacova, který zemřel již kolem roku 1316. Jeho synové Ondřej a Procek jsou doloženi v letech 1316–1318,⁶⁾ ale zřejmě krátce po té přešlo pacovské zboží na královskou korunu.⁷⁾ V roce 1345 král Jan Lucemburský se synem Karlem zastavili na vyrovnání dluhu Petrovi I. z Rožmberka „za zbývající 200 kop grošů... hrad Pacov se statky k němu přináležejícími.“⁸⁾ Zástava trvala ještě v roce 1346, kdy bylo rozhodnuto, že rožmberská pohledávka bude uhrazena z výnosu sbírek v Božeňském a Prácheňském kraji.⁹⁾ Roku 1353 je doložen Ješek z Pacova, který měl ve znaku krokev jako výše zmíněný Hron z Pacova¹⁰⁾ a v letech 1360–1361 držel majetky v okolí Jemnice.¹¹⁾ Jeho bratr Havel roku

1371 vlastnil ves Kostelec s tvrzí a užíval rovněž přídomku z Pacova. Písemné zprávy zachytily oba bratry v době, kdy již na Pacově zřejmě nesídlili.¹²⁾ Někdy kolem nebo krátce po polovině 14. století získal zdejší panství zprvu snad formou zástavy **Vchyna Ravižec**, který také používal predikát z Pacova¹³⁾ a v letech 1369–1390 se několikrát připomíná jako patron zdejšího farního kostela.¹⁴⁾ Vchyna měl dva syny, z nichž staršího Jana zasnoubil 3. ledna 1388 s nezletilou Annou z Dráchova u Soběslavi.¹⁵⁾ Svatba se konala podle smlouvy v roce 1390 a Jan pak přesídlil na dráchovskou tvrz.¹⁶⁾ Druhý syn je zmíněn roku 1391¹⁷⁾ a krátce na to mizí rod z dějin Pacova.¹⁸⁾ Kolem roku 1394 se stal majitelem panství Hynek Tluksa z Čechtic jinak z Rokštejna,¹⁹⁾ který v letech 1394–1396 prezentoval pacovské faráře²⁰⁾ a 14. listopadu 1398 prodal 16 kop grošů ročního platu na svém dědičném majetku v Pacově, v městečku s právem tržním za 155 kop grošů staroměstskému kramáři Křížovi.²¹⁾ Hynek je naposledy doložen 6. října 1401,²²⁾ panství zdědili synové Jan a Václav, o nichž se mnoho neví, ale v té době zde seděl příbuzný Oneš Tluksa z Čechtic.²³⁾

Pacov vlastnili snad již roku 1402 Petr a Jan z Malovic, synové Jana Haníka, který zemřel někdy kolem 1389.²⁴⁾ Bratři jsou zde poprvé doloženi roku 1404, kdy odsouhlasili změnu kněze při zdejším kostele.²⁵⁾ Nejpozději od roku 1407 sídlil v Pacově pouze **Petr Malovec**, který v letech 1411–1413 vedl spor s Jindřichem z Dubé na Humpolci.²⁶⁾ Ke stížnému listu české a moravské šlechty kostnickému koncilu proti upálení Mistra Jana Husa z 2. září 1415 připojili své pečeti také bratři Malovcové.²⁷⁾ Petr společně s dalšími šlechtici uzavřeli v roce 1420 smlouvu s tábořskými hejtmány a Žižkou o vydání německých vězňů, ale i potom nadále stál proti táboritům. To je poslední zpráva o něm a krátce na to zřejmě již nežil.²⁸⁾ Jan Malovec se

12) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 82.

13) Tamtéž, s. 110.

14) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206.

15) Tamtéž, s. 206; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 111.

16) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 112.

17) Tamtéž, s. 134.

18) Tamtéž, s. 135.

19) „Hincis de Rutensteyn“, – zřícenina hradu Rokštejna leží 12 km JV od Jihlavy v údolí řeky Brtnice.

20) LC V: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesis Pragenam nunc prima vice in vulgus prolati. Libri V. (Annus 1390), F. A. Tinkl ed., Pragae 1865, s. 181, 281, 269 – 10. února 1394, 15. května 1395 a 7. října 1396; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 137.

21) Reliquiae tabularum terrae I. Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořalých I, J. Emler ed., Praha 1870, s. 580 – 14. listopadu 1398; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 151–152, 153 – upozornil na skutečnost, že Hynek Tluksa Pacov neprodal, jak se dosud všeobecně uvádí.

22) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206.

23) Tamtéž, s. 206.

24) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 157; *týž*, o. c. v pozn. 4, s. 6–7.

25) LC VI: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesis. Liber VI (1399–1410), J. Emler ed., Pragae 1883, s. 119 – „fratrum de Maleticz residencium in Paczow“

26) Blíže ke sporu viz: A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206; F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce. Od nejstarší doby až do vymření rodu pánů z Hradce 1/1. Jindřichův Hradec 1927, s. 161; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 12, 18, 21.

27) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 22; J. Tomášek, Panské a vladycké rody na Pacovsku a jejich erby. 21. Malovcové z Pacova, in: Vlastivědný sborník Pelhřimovska 19, 2008, s. 194–199, zde s. 195.

28) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206.; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 41.

5) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 204 – starožitný náhrobník... svědčící o staročeském kroji v 13. století jest nám milejší...; J. Soukup, Soupis památek historických a uměleckých XVIII. Politický okres pelhřimovský. Praha 1903, s. 127, 136; J. Vondráček, Dějiny města Pacova a okolí I. Pacov: Městské muzeum Antonína Sovy v Pacově 1945, strojopis, s. 67.

6) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 205; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 75–78.

7) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 87.

8) Tamtéž, s. 89.

9) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206.

10) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 82 – naposledy doložen roku 1376.

11) J. Mazáček, Militária z hradu Rokštejna v širším středoevropském kontextu. Dizertační práce, FFMU Brno 2012, s. 126. Dostupné online: <<https://theses.cz/id/7h7jky/>>.

objevuje ještě v letech 1415–1418 při prezentacích kněze kostela ve Šlapanově.²⁹⁾

Snad Petrův syn, **Jan Malovec z Pacova**³⁰⁾ je roku 1416 uváděn jako dospělý a někdy po roce 1420 se ujal zděděného statku.³¹⁾ Byl významným představitelem rytířského stavu, a proto se účastnil řady jednání a poselstev.³²⁾ Roku 1425 došlo k uzavření příměří mezi obcí Tábořskou a jejími přívrženci z jedné a mezi Oldřichem z Rožmberka a jeho spojenci ze strany druhé, svou pečť připojil i Jan Malovec, který tehdy zůstával při tábořské straně.³³⁾ Roku 1433 se účastnil Svatomartinského sněmu husitů v pražském kostele sv. Martina ve zdi a před bitvou u Lipan stál se svým lidem proti Tábořským, neboť byl sice přesvědčeným utrakvistou, ale nesouhlasil s jejich radikálními názory.³⁴⁾ V letech 1436–1439 držel v zástavě město a tvrz Rokycany v ceně 1200 kop grošů³⁵⁾ a král Zikmund jej jmenoval výběřčím berně v Bechyňském kraji.³⁶⁾ Jan byl roku 1440 na stavovském sněmu v Praze mezi voliteli nového krále, kteří 20. června dali hlas Albrechtu III. Bavorskému, ten však nabízený český trůn nakonec odmítl.³⁷⁾ Někdy kolem poloviny století Jan Malovec zemřel, nebo předal správu majetku potomkům.³⁸⁾

Ve 40. letech 15. století převzal panství po otci stejnojmenný **syn Jan Malovec**,³⁹⁾ který roku 1446 koupil Borotín.⁴⁰⁾ Dne 12. března 1447 potvrdil Pacovským všechna stará práva pro „*jich škody, kteréž sú brali tato léta nebezpečná a válečná a v tom jich trpělivost a víru, snaženství i milost, kterůž jsú ke mně měli, pomoc a službu jich, kterůž jsú mi činili a dá-li Buoh potom činiti budou moci, tím lépe a jinak jim toho lépe odplatiti nemoha a boje se, by potom mými budoucími obtíženi nebyli...*“. Městečku potvrdil řád volby konšelů a rychtáře a obyvatelům udělil právo svobodného odkazu majetku. V případě dělení pacovského statku mezi Malovcovi potomky mělo město zůstat vždy celé, pod správou jednoho rychtáře a jednoho sboru konšelů.⁴¹⁾ Již roku 1444 se Jan Malovec účastnil zemského sněmu v Praze, který uznal nároky Ladislava na český trůn a odsoudil radikální tábořské učení.⁴²⁾ Roku 1446 byl zvolen do poselstva, které mělo následujícího roku v Římě požádat

papeže Evžena IV. o potvrzení Jana Rokycany jako arcibiskupa a o uznání kompaktát.⁴³⁾ Než poselstvo došlo do Říma 1. května 1447, papež zemřel a nově zvolený Mikuláš V. poselstvu nic konkrétního neodpověděl.⁴⁴⁾ Roku 1462 se Malovec s dalšími pány vydal podruhé do Říma k papeži Piu II. se stejnou žádostí a opět se vrátili s nepořízenou.⁴⁵⁾

Jan Malovec patřil mezi stoupence Jiřího z Poděbrad⁴⁶⁾ a účastnil se sněmu, na němž byl 27. dubna 1452 zvolen zemským správcem.⁴⁷⁾ Ten jej roku 1454 jmenoval sudím na zemském soudu,⁴⁸⁾ a tak se v 50. a 60. letech objevil při několika soudních jednáních.⁴⁹⁾ Malovec nechyběl ani na zemském sněmu, který 2. března 1458 zvolil Jiřího z Poděbrad králem.⁵⁰⁾ V 70. letech Jan přesídlil na Borotín a Pacov přenechal svému bratrovi Bohuslavovi.⁵¹⁾ Ten byl roku 1486 výběřčím berně v Bechyňském kraji a jako předtím jeho otec i bratr i on zasedal na zemském soudu.⁵²⁾ Roku 1480 se Jan Malovec připomíná jako rada komorního soudu, o rok později se účastnil českých válečných výprav do Rakous i vyhlášení příměří 16. dubna 1481.⁵³⁾ Po bouřlivých událostech v Praze na podzim roku 1483 svolal král Vladislav Jagellonský 23. října 1483 do Čáslavi sněm, na kterém nechyběl ani Jan Malovec.⁵⁴⁾ Na sjezdu podobojích ve Slaném roku 1483, kde se účastníci zavázali k hájení kalicha, se stal zástupcem k jednání s katolickou stranou. Naposledy se připomíná roku 1485, kdy jej král jmenoval do nejvyššího zemského soudu.⁵⁵⁾ Jan Malovec zemřel na Borotíně náhle 10. ledna 1488 a byl pochován v tamějším kostele, kde se před hlavním oltářem nalézal kamenný náhrobek s maloveckým erbem až do roku 1905.⁵⁶⁾ Bohuslav následoval bratra někdy kolem roku 1490 a není známo, kde je pohřben.⁵⁷⁾ Janovy statky **zdědili synové Jan, Pavel, Mikuláš** a dcery Kateřina a Ofka, neboť Bohuslav neměl potomky.⁵⁸⁾ Syn Jan dostal Borotín, Pavel získal Pacov a Mikuláš obdržel Sedlec u Blatné. Vznikly tak dvě větve – Malovcové z Pacova a na Sedlci a druhou linii představovali Malovcové z Pacova a na Borotíně.⁵⁹⁾

Majitelem Pacova se na konci 15. století stal **Pavel Malovec**, který je v posledním pořízení Anny z Dírného

29) LC VII: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber VII (1410–1419), J. Emler ed., Pragae 1886, s. 173 – „*Johannis de Paczow alias [de] Batelow*“; s. 259 – „*Johannis Paczaw de Bethelow*“.

30) R. Cíkhart, Jan Malovec z Pacova, in: Jihočeský sborník historický III, 1930, s. 17–23, rodokmen na s. 18.

31) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 45.

32) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206.

33) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 49, 51.

34) Tamtéž, s. 55.

35) Tamtéž, s. 59.

36) Tamtéž, s. 60.

37) Tamtéž, s. 65, 66.

38) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206 – uvádí, že byl mrtev již roku 1454; R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 17–23, rodokmen na s. 18 – uvádí, že byl mrtev již roku 1464; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 67.

39) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 85.

40) Tamtéž, s. 67.

41) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206; R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 17; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 91–94; CIM IV/1: Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452, A. Haas ed., Praha 1954, č. 293, s. 417–418; L. Franková, Pacovské listiny z 15. a 16. století, in: Vlastivědný sborník Pelhřimovska 8/1997, s. 6; P. Holub – K. Kučera, Liber civitatis VII. Pamětní kniha města Pacova 1473–1712. Praha 2015, s. 119–120.

42) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 70.

43) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 19; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 71.

44) Tamtéž, s. 19; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 71–73.

45) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 20; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 83, 84.

46) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 19.

47) Tamtéž, s. 20.

48) Tamtéž, s. 20; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 80.

49) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 81.

50) Tamtéž, s. 82.

51) Tamtéž, s. 111.

52) Tamtéž, s. 144.

53) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 22; F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce 1/2. Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453–1604). Jindřichův Hradec 1927, s. 52–53.

54) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 123.

55) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 22.

56) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 144; R. Cíkhart ed., Rudolf Jan Ezechias Cíkhart: Historický místopis Borotína. Praha 1946, nestr. – odstavec Farní chrám Nanebevstoupení Páně a dovětek: R. Cíkhart, Borotín v minulosti, B. díl Kateřinin – náhrobek byl přemístěn v roce 1905 před boční oltář sv. Václava a předlážděn.

57) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 22; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 145.

58) R. Cíkhart, o. c. v pozn. 30, s. 22; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 147.

59) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 147.

u Kardašovy Řečice ze dne 27. května 1499 uveden jako jeden z poručníků jejího bratra a zároveň jako dlužník 600 kop gr. č. nebožtíkovi Petrovi Kaplíři ze Sulevic, manželovi zmíněné Anny.⁶⁰⁾ Pavel Malovec potvrdil 12. března roku 1503 Pacovu všechny dosavadní výsady dané mu jeho otcem Janem roku 1447, ale neudělil mu žádné nové.⁶¹⁾ Městečko získalo 2. května 1503 na Malovcovu přímluvu od krále Vladislava právo pořádat na podzim, v pondělí před sv. Havlem „jeden jarmark roční s osmi dny pořád zběhlými“.⁶²⁾ Král Ludvík Jagellonský potvrdil 6. ledna 1519 Pacovským právo mít každé pondělí trh, jak měli od starodávna. Povolil jim rovněž volbu purkmistra, užívat pečeť i erb a pečetit červeným voskem.⁶³⁾ Pavel zemřel někdy kolem roku 1515, ale ještě před rokem 1518. Panství zdědily jeho dcery, starší Alžběta a Markéta,⁶⁴⁾ které jej roku 1528 prodaly za 8.250 kop gr. č. Václavu Rombhápovi z Suché.⁶⁵⁾

DUCHOVNÍ SPRÁVA VE STŘEDOVĚKU

Existenci farního kostela v Pacově sice můžeme předpokládat již v polovině 13. století, ovšem o duchovní správě máme první zprávy až po více jak sto letech. Patronem kostela byl vždy majitel hradu, potažmo panství, který měl právo podací a prezentoval na faru kněze. Podle register papežských desátků odváděl pacovský farář roku 1369 a v letech 1384–1405 do Říma vždy 18 grošů.⁶⁶⁾ Ze srovnání vyplývá, že zdejší fara patřila k těm chudším jako v případě Pošné a Cetorazi, méně – 15 grošů platila již jen fara v Těchobuzi, Lukavci a Obratani.⁶⁷⁾ Mezi lety 1369–1390 byl patronem kostela Vchyna Ravižec,⁶⁸⁾ který 21. října 1366 učinil nadání pro oltářníka ve zdejším kostele. Vchyna prodal rychtáři a konšelům některé své statky v Pacově za 60 kop pražských grošů. Nemovitosti sice patřily obci, ale výnos z nich měl sloužit k obživě oltářníka ustanoveného pacovským farářem, jehož povinností za to bylo sloužit v kostele čtyři mše za spásu duší dárců.⁶⁹⁾

O prvním písemně doloženém pacovském faráři víme jen, že instaloval nového plebána roku 1359 v Cetorazi⁷⁰⁾ a roku 1361 v Chyšce.⁷¹⁾ První jménem známý farář Konrád spravoval pacovskou farnost roku 1366.⁷²⁾ Po odchodu kněze Štěpána byl roku 1369 uveden na uprázdněnou faru Mikuláš,⁷³⁾ ale ten rezignoval již po necelém půlroce. Novým farářem se roku 1370 stal Zbyněk,⁷⁴⁾ který předtím působil v Žumberku u Trhových Svinů a v Pacově setrval dvě desetiletí až do své smrti roku 1390.⁷⁵⁾ Jeho nástupcem se pak na žádost Vchyny z Pacova stal zdejší kaplan Kunczman, syn pacovského měšťana Mikuláše. Ten po návratu ze studií založil roku 1360, snad na památku svého otce, oltář sv. Mikuláše,⁷⁶⁾ kde z počátku působil jako oltářník. Roku 1366 bylo při kostele zřízeno bohatě nadané beneficium, tzv. střídnictví, přičemž kněz Konrád ustanovil zmíněného Kunczmana vikářem, který měl povinnost sloužit mše a zastupovat faráře.⁷⁷⁾ Pomocníkem nového vikáře se stal oltářník Vítek, po jeho smrti následoval od roku 1391 klerik Vilém, syn Herrmanův a rovněž pacovský rodák, který se stal oltářníkem u oltáře sv. Mikuláše.⁷⁸⁾ Faráře Kunczmana nahradil roku 1394 oltářník Liděř z Prahy,⁷⁹⁾ a pak se kněží začali rychle střídát.⁸⁰⁾ Již v roce 1395 přišel po rezignaci Liděře na faru nový kněz Matyáš,⁸¹⁾ který po půl roce skončil, a tak byl roku 1396 do Pacova uveden farář Bartoloměj.⁸²⁾

Pacovský měšťan Mikuláš řečený Lovač založil roku 1372 při kostele fundaci k uctění památky svých rodičů a přátel.⁸³⁾ Farář Zbyněk a jeho nástupci za to měli povinnost sloužit každoročně v postě a v srpnu dvě aniversaria za dárcovy rodiče, přátele a příbuzné. Při nich měli být mimo večerní pobožnosti o devíti čteních slouženy vždy tři zádušní mše, jedna zpívaná a dvě tiché. Kdyby faráři zanedbávali své povinnosti, měli dát jako pokutu 21 grošů ke kostelu na vosk a věčné světlo. Smlouvu opatřili svými pečeti donátor, farář a tři svědci, z nichž jeden byl pacovský kaplan Kunczman, druhý byl Mikuláš, syn Kunclina z Pacova, oltářník při oltáři sv. Kateřiny v kostele sv. Michala na Novém Městě pražském a třetí Artleb, farář ve Svejšíně (!).⁸⁴⁾

60) Tamtéž, s. 156; České gubernium – guberniální listiny, Praha (0993-1526) 539, 27. květen 1499, vyhledáno 17. 8. 2019 na: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/CGL/539/charter>

61) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 161–162, 163; L. Franková, o. c. v pozn. 41, s. 6.

62) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 164, 165; CIM IV/3: Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/3. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526, A. Haas ed., Praha 1961, č. 683, s. 51–52; L. Franková, o. c. v pozn. 41, s. 6.

63) J. F. J. Schaller, Topographie des Königreichs Böhmen. Vierzehnter Theil, Taborer Kreis. Prag und Wien 1790, s. 56; A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 206; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 199; CIM IV/3, o. c. v pozn. 62, č. 882, s. 319–320; L. Franková, o. c. v pozn. 41, s. 6.

64) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 207.

65) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 198, 205, 207, 213.

66) Tamtéž, s. 129; Registra decimarum nec non papalium čili: Registra desátků papežských z dieceze pražské, V. V. Tomek ed., Praha 1873, s. 65.

67) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 130.

68) Tamtéž, s. 120.

69) LE I: Libri erectionum archidiocesis pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I (1358–1376), C. Borový ed., Praeae 1875, č. 122, s. 60–21. října 1366, smlouva byla schválena pražskou konzistoří již 8. října 1366; J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Bd. 10, Taborer Kreis. Prag 1842, s. 192; J. Trajer, Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis. Budweis 1862, s. 678; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 113–114.

70) LC I/1: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus. Liber I/1 (1354–1362), F. A. Tingl ed., Praeae 1867, s. 99–13. srpna 1359.

71) Tamtéž, s. 158–26. července 1361; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 122.

72) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 122.

73) LC II: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus. Liber II (1369–1373), J. Emler ed., Praeae 1868, s. 10–27. srpna 1369.

74) Tamtéž, s. 39–8. listopadu 1370.

75) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 122.

76) Tamtéž, s. 122.

77) LC I/2: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber I/2 (1363–1369), J. Emler ed., Praeae 1874, s. 76–8. října 1366.

78) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 123.

79) LC V, o. c. v pozn. 20, s. 181–10. února 1394; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 124.

80) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 124.

81) LC V, o. c. v pozn. 20, s. 218–15. května 1395.

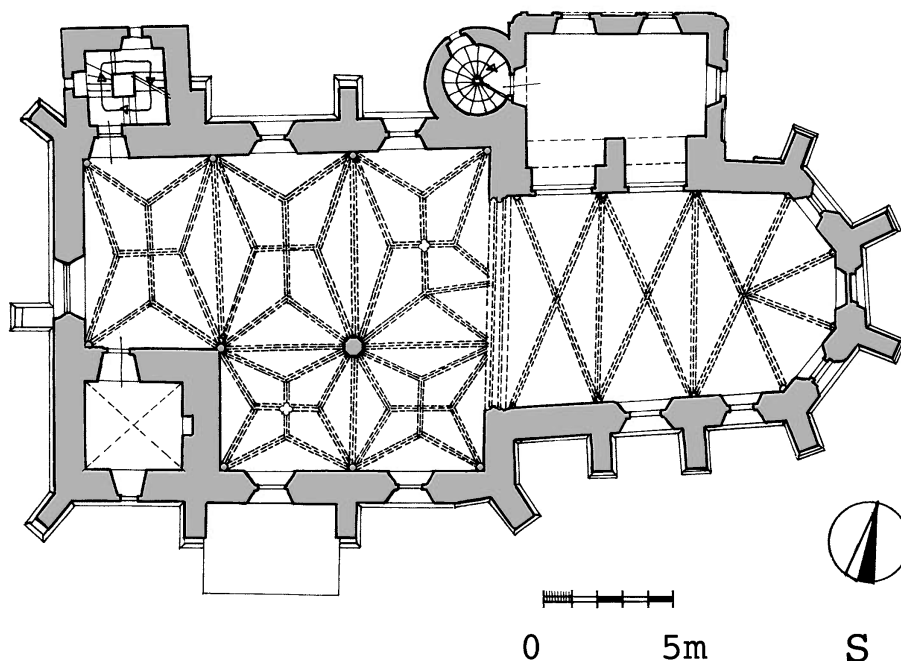
82) Tamtéž, s. 269–7. října 1396.

83) LE I, o. c. v pozn. 69, č. 184, s. 88–89–20. listopadu 1372; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 118.

84) J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 119–snad Svojšíně.

Plebán Bartoloměj se roku 1404, po osmi letech služby vzdal fary v Pacově a na jeho místo přišel kněz Tomáš z Hostivaře.⁸⁵⁾ Ve stejném roce daroval Petr Hrádek z Hrádku u Pacova jednu kopu grošů ročního platu za spásu svého otce Václava všech předků a potomků, jakož i za duše zemřelých. Nadání bylo určeno pro pacovského oltářníka Viléma u oltáře sv. Mikuláše a jeho nástupce, za což měli sloužit každý týden jednu mši.⁸⁶⁾ V roce 1407 byl na zdejší faru dosazen kněz Beneš z Hoštic,⁸⁷⁾ poté co si vyměnil faru s pacovským farářem Bartolomějem.⁸⁸⁾ Ovšem již roku 1408 se Farář Beneš vrátil zpět do Hoštic,⁸⁹⁾ kde roku 1414 zemřel.⁹⁰⁾ Ve sporu Petra z Hrádku roku 1408 svědčili Vilém, oltářník v Pacově a kněz Václav z Pacova, který však nespravoval zdejší faru.⁹¹⁾ V Pacově nastoupil roku 1410 plebán Příbík,⁹²⁾ ale ještě téhož roku rezignoval a na jeho místo byl uveden farář Jakub z Hodětic, s kterým si Příbík vyměnil faru.⁹³⁾ Roku 1415 dostal pacovský farář Mistr Jakeš kaplanské beneficium v krumlovském kostele.⁹⁴⁾ Prakticky až do konce 15. století nemáme již žádné konkrétní zprávy o duchovních správčích. Teprve roku 1487 je zmíněn kněz Stanislav Šimon, který byl zřejmě místním farářem, později se uvádí nebožtík kněz Matěj Hačilů, neboť roku 1495 odkázal k pacovskému záduší stříbrný kalich a orloj.⁹⁵⁾

Pavel Malovec 15. března 1503 učinil se svolením krále Vladislava Jagellonského nadání k oltáři Božího Těla,⁹⁶⁾ věnoval majetek, respektive plat z něj „na spasení duše Petra Kaplěře ze Sulevic a z Witmberka (Vimperka) a Anny z Dierneho, manželky jeho i jejích dětí i za všecken rod jich a Pavla nadepsaného i Malovce všecky a manželky jich k kapli a k oltáři Těla Božího v kostele sv. Michala v Pacově. A kaplanu nynějšímu i budoucím dal 10 kop gr. a všechny slepice z nadepsaných vesnic a to tomu kaplanovi, kterýž by rozdával Tělo a krev Pána Krista pod obojí způsobu obec-

Obr. 2: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – půdorys současného stavu v úrovni kleneb (všechny kresby R. Lavička, 2019).

nému lidu...“ Pokud by tu takový kaplan nemohl být, pak měly zmíněné peníze uspokojit potřeby chudých. V případě, že by z uvedených platů plynulo více než zmíněných 10 kop gr., měl přebytek posloužit na nákup vína, na světlo a chudým.⁹⁷⁾ Kaplan a jeho nástupci nebyli povinni pomáhat farářům v Pacově a ani poslouchat jeho příkazů.⁹⁸⁾ Poslední zpráva o pacovském duchovním správci pochází z roku 1507, kdy kněz Jan Bechyňský vyznal: „před časem chodil jsem naschvál ke knězi Mikulášovi do Pacova a tu jsem zpověď a správu učinil.“⁹⁹⁾ (obr. 2)

LITURGICKÉ VYBAVENÍ KOSTELA VE STŘEDOVĚKU

Mimo obvyklého a nezbytného vybavení jakými jsou lavice, křtitelnice, zvon a hlavní oltář s patrociem sv. Michaela archanděla, máme navíc z písemných pramenů doloženy ještě oltáře sv. Mikuláše (1360) a Božího Těla (1503), o jejichž podobě si nelze učinit žádnou konkrétní představu.

Na konci 15. století vznikl soupis ornátů pacovského kostela, který prozrazuje nejen charakter a množství používaného liturgického textilu, ale většinou i jeho dárce – zelený ornát a humerál (voměra) daroval pan Bohuslav (Malovec), nový brunátný (rudý) dal pan Jan z Hořepníka, nový z červeného aksamitu (samet se zlatými a stříbrnými nitěmi) věnoval Marek soukeník, nový černý s vyobrazením Ukřižovaného (kříž na něm s božím umučením) pořídil pacovský rodák Jakub z Pořína, červený s hvězdami dal Janek Pověsmo, dále zlatohlavý (brokát ze zlatých nití)

85) LC VI, o. c. v pozn. 25, s. 119; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 6.

86) LE V: Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV et XV. Liber V (1398–1407), C. Borový ed., Praeae 1889, č. 826, s. 613 – 1. listopadu 1404; J. Trajer, o. c. v pozn. 69, s. 678; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 10.

87) LC VI, o. c. v pozn. 25, s. 205 – 11. dubna 1407; J. Tomášek, o. c. v pozn. 27, s. 194.

88) Snad to byl tentýž farář Bartoloměj, který faru pacovskou opustil 1404 a pak se záhy vrátil.

89) LC VI, o. c. v pozn. 25, s. 241 – duben 1408.

90) LC VII, o. c. v pozn. 29, s. 134 – 17. října 1414.

91) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 11.

92) Tamtéž, s. 7.

93) LC VII, o. c. v pozn. 29, s. 12 – 13. listopadu 1410.

94) Tamtéž, s. 147.

95) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 168; P. Holub – K. Kučera, o. c. v pozn. 41, s. 428.

96) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 171.

97) Tamtéž, s. 172.

98) Tamtéž, s. 173.

99) Tamtéž, s. 170.

s ptáky, modrý všední a dva s ptáky, antependium (*pendile*) koupil Marek, červený „*ffeflík*“¹⁰⁰⁾ (ubrus) s anděly věnovala paní Kateřina, manželka Bohuslava (Malovce), druhý bílý (obecní) „*feřlík*“ pocházel od Treraza a třetí obecní byl koupen za Jíry kostelníka.¹⁰¹⁾

V roce 1487 proběhlo ve farářově domě ohledání a vážení kalichů pacovského kostela za účasti kněží Stanislava, Šimona a mistra Jakuba, dále byl přítomen rychtář Mikuláš Czunna, Ondřej Teříško¹⁰²⁾ a Jiří Šišmany. Komise zde našla stříbrný kalich s pozlaceným nodem o váze 20 lotů, druhý o váze 23 lotů, třetí pozlacený o váze 21 lotů, čtvrtý pozlacený o váze 1 libry a 32 lotů, pátý velký s pozlaceným nodem o váze 2 liber a 32 lotů a druhý poloviční, šestý pozlacený kvůli opotřebení obsahoval 24 lotů kovu, sedmý velký stříbrný s miskou a zláceným nodem vážil 2 libry a 8 lotů, osmý malý kalich obsahoval 21 lotů stříbra, našly se zde také tři lžice stříbrné k podávání podobojí dětem a jedna pozlacená, dále malý stříbrný kalich o váze 1 lot, pak červený korporál s květy, také jedna bursa (*puška*) v červeném poli s uncovým zlatem a dvě bursy červené zlatohlavové.¹⁰³⁾

Kněz Matěj Hačilů odkázal roku 1495 k pacovskému záduší stříbrný, v prostředku pozlacený kalich o váze 29 lotů a také orloj.¹⁰⁴⁾ Někdy na přelomu 15. a 16. století daroval rodák mistr Jakub ke kostelu do Pacova dvě knihy a zlatý kalich,¹⁰⁵⁾ mistr Václav jeden pozlacený kalich a dva stříbrné¹⁰⁶⁾ a blíže neznámá Kramaříková věnovala k záduší pozlacený kalich.¹⁰⁷⁾ Páni konšelé koupili k záduší ornát fialové barvy, paní Vrtimberská (Vimperská) odkázala ke kostelu bílý ornát a čtyři pozlacená pouzdra, stříbrný kalich s pozlaceným jablkem (nodem) o váze 50 lotů a nebožka Krtová věnovala pozlacený kalich o váze 24 lotů i s patenou a k němu i korporál.¹⁰⁸⁾

Purkmistr a konšelé pacovští zaznamenali 22. července 1544 v soupisu vybavení kostela mimo ornátů všech barev také šest pozlacených stříbrných kalichů s paténami, sedm jiných stříbrných kalichů s paténami, pak dvě stříbrné lžičky, z nichž jedna byla pozlacená, dále dva cínové kalichy a stříbrnou monstranci.¹⁰⁹⁾ Někdy po bitvě na Bílé Hoře došlo k vloupání vojáků do kostela. Po uklidnění situace bylo 1. listopadu 1621 z úkrytu „od těch kteří to v opatrování tajemném měli“ vyjmuto 16 kalichů, stříbrné klenoty a další věci ze zádušního majetku – velký stříbrný kalich s pozlaceným uzlem (nodem), trubičkou a přikrytý víčkem;¹¹⁰⁾ tři kalichy různé velikosti s erbem Malovců; kalich ve spodní části se znamením nebo erbem; kalich,

kteří měl při spodku...(?); kalich s pozlaceným uzlem; kalich podobný z části kalichu Malovců; čtyři kalichy pozlacené; kalich pozlacený s přikryvadlem a paténou; jedenáct mističek nebo talířků náležejících ke kalichům; dvě ampule, kde se uchovávala eucharistie; dvě malé lžičky, jedna stříbrná a jedna pozlacená; korporál vyšíváný s perlami.¹¹¹⁾ Radní s kostelníky vyzdvihli ze skryše 13 kalichů a tři stříbrné schovali v kostele – dva (...?), jeden se stříbrnou ampulí nechali ve sklepě.¹¹²⁾

Soupisy liturgických předmětů a textilií dokládají, že nejvíce dbali o vybavení kostela jeho patroni, v tomto případě Malovcové, kteří sem darovali několik stříbrných pozlacených kalichů, z nichž přinejmenším tři bylo možno identifikovat ještě na počátku 17. století. Několik příznivců pocházelo z řad příbuzných majitelů panství a drobné šlechty z okolí. Na záduší nezapomněli ani rodáci, kteří se stali kněžími nebo univerzitními mistry, působili mimo domov a ke konci života věnovali něco ke zdejšímu farnímu chrámu, obvykle kalich, rukopis, nebo dokonce i orloj.¹¹³⁾ Kněz Mikuláš, rodák z Pacova se stal farářem v Netvořicích u Benešova a měl vlastní bohoslužebné náčiní, které odkázal tamějšímu kostelu.¹¹⁴⁾ Po čase změnil rozhodnutí a roku 1506 napsal Pavlu Malovcovi do Pacova, že mu odkazuje všechny své věci, aby si pro ně poslal. Jeho lidé se tedy vypravili do Netvořic, kde naložili veškerý majetek kněze – potraviny, šatstvo, stříbrný kalich v ceně 23 kop gr., stříbrnou pušku (bursa) za 17 kop gr., misál tlačený a českou bibli, která byla „od ruky psaná“. Kromě toho měl pán na Pacově získat zlaté mince za 300 kop míšeňských gr. a jiné mince v hodnotě 14 kop míšeňských gr. kutnohorských peněz. Na cestě zpět do Pacova je však dohonil Jan z Březí se svou čeledí, vše jim sebral a odvezl zpět, a proto jej Pavel Malovec zažaloval pro pobrání majetku.¹¹⁵⁾ Soud nakonec rozhodl, že farář původně odkázal majetek kostelu v Netvořicích a nemohl jej tedy dát Malovcovi, a tak Jan z Březí nemusel nic vydávat.¹¹⁶⁾ Mezi dobrodinci pacovského kostela byli však i měšťané, cechy, řemeslníci a další, dnes již bezejmenní lidé z farnosti.

STAVEBNÍ VÝVOJ KOSTELA VE STŘEDOVĚKU

Raně gotický kostel, 2. polovina 13. století (patron Hron z Pacova)

Přinejmenším od konce 18. století se traduje legenda,¹¹⁷⁾ že farní kostel v Pacově měl být postaven na počátku 11. století a dnes již nezachovaný znak byl považován za letopočet 1004, 1020 nebo 1040.¹¹⁸⁾ Zmizelý útvar měl podobu drobné architektury, kde ze dvou nestejně dlouhých

100) J. Jungmann, Slovník česko-německý. Díl I. A–J. Praha 1835, s. 541 – něm. *r Fefel* z lat. *peplum*, zde plátno, ubrus, viz Vokabulář webový, vyhledáno 17. 8. 2019 na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/slovníky/digitalni-kopie-detail/JgSlov01/strana-541/termin-RmVknVnaQ2>

101) P. Holub – K. Kučera, o. c. v pozn. 41, s. 427; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 137.

102) „*Andreas Terzisskonis*“.

103) P. Holub – K. Kučera, o. c. v pozn. 41, s. 428; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 139, 168.

104) Tamtéž, s. 428; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 168.

105) Tamtéž, s. 428.

106) Tamtéž, s. 428–429; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 168.

107) P. Holub – K. Kučera, o. c. v pozn. 41, s. 428.

108) Tamtéž, s. 429.

109) Tamtéž, s. 430–431.

110) Utrakvistická forma kalicha s tzv. řápkem (trubičkou) pro společné přijímání laiků po způsobu krve Páně. Blíže k tomu viz: K. Horníčková

vá, VII/4. Kalich s řápkem z Kadaně, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010, s. 240–241.

111) P. Holub – K. Kučera, o. c. v pozn. 41, s. 429 – konec textu nečitelný.

112) Tamtéž, s. 430; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 100.

113) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 168.

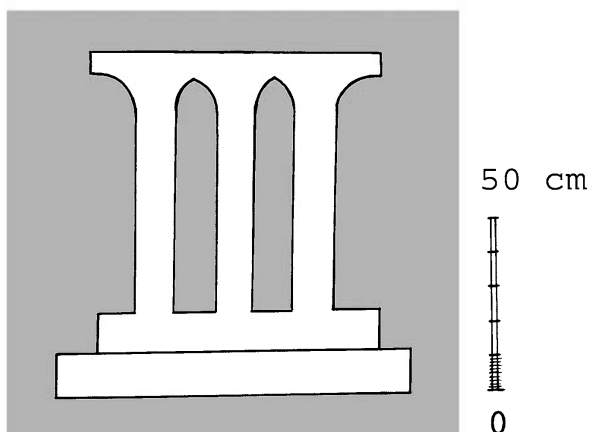
114) Tamtéž, s. 168.

115) Tamtéž, s. 169.

116) Tamtéž, s. 170.

117) J. G. Sommer, o. c. v pozn. 69, s. 192; I. Krčilová, Zaniklé znamení na věži děkanského kostela v Pacově, in: Vlastivědný sborník Pelhřimovska č. 12 /2001, s. 162–165, zde s. 163–164.

118) J. Trajer, o. c. v pozn. 69, s. 678; I. Krčilová, o. c. v pozn. 117, s. 162 – zbytky znamení byly patrné na věži před poslední opravou ještě v roce 1993.

Obr. 3: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – zaniklý symbol na jižním průčelí věže.

vodorovných stupňů vyrůstaly kolmo tři pásy nesoucí ukončující římsu. Jeho obvod byl v omítce vyznačen rytou linií a zřejmě kletovaný povrch opatřen v minulosti vždy bílým, respektive světlým nátěrem.¹¹⁹⁾ Ze starých fotografií vyplývá, že se nalézal poměrně nízko na jižní fasádě věže, nalevo od okna v přízemí a prakticky navazoval na kamennou římsu soklu.¹²⁰⁾ V minulosti byl tedy dobře patrný především z prostoru okolního hřbitova vymezeného až do roku 1830 ohradní zdí.¹²¹⁾ Zjištěná podoba dovoluje vyložit interpretaci zaniklého symbolu jako letopočtu, erbu nebo slunečních hodin. Vzhledem k jeho poloze v prostoru bývalého hřbitova lze soudit, že se mohlo jednat o pozůstatek epitafu, respektive náhrobku, který navazoval na hrobové místo při základech věže. (obr. 3)

Při stanovení přibližné doby vzniku kostela je potřeba vycházet z logického předpokladu, že sloužil především potřebám obyvatel sídliště, v tomto případě vázaného na sídlo šlechtice, který byl jeho patronem. V Pacově vzniklo opevněné sídlo na přelomu 12. a 13. století a do stejné doby lze klást i založení zdejší svatyně.¹²²⁾ Prvním skutečným důkazem o existenci staršího kostela je žulový náhrobek Hrona z Pacova, který byl nalezen v roce 1877 při snižování prostoru bývalého hřbitova před hlavním vchodem do kostela¹²³⁾ a osazen v interiéru dvoulodí pod kruchtou do severní stěny. Rytý náhrobní kámen s vyobrazením rytíře ve zbroji, s mečem, štítem a textem po obvodu: „DOMINO HRONO DE PACZOW“,¹²⁴⁾ lze klást na základě stylových znaků zbroje do doby kolem roku 1300.¹²⁵⁾

119) I. Krčilová, o. c. v pozn. 117, s. 165.

120) Tamtéž, s. 162.

121) J. Muk – L. Lancinger – L. Chotěborská – D. Šimková, Pacov, stavebně historický průzkum kostela sv. Michala. Praha, červen 1994, s. 3, strojopis (archiv NPÚ ÚOP v Telči, sign. PD 3068) – popis kostela z roku 1835.

122) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 205; P. Vlček, o. c. v pozn. 3, s. 408; T. Durdík, o. c. v pozn. 3, s. 414–415.

123) J. Soukup, o. c. v pozn. 5, s. 136; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 68 – uvádí jako rok nález 1880.

124) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 204 – starožitný náhrobník pěti nejvyššího duchovního správce na příhodném místě postavený, jenž skrýval ostatky Hrona z Pacova... spatřují se tu pouze kontury dosti hrubě vryté, a tak se kámen tento s náhrobky pozdějších věkův ani dost málo měřiti nemůže, ale jakožto památka svědčící o staročeském kroji v 13. století...; J. Soukup, o. c. v pozn. 5, s. 136 – „pod samým vchodem kostelním“; F. Karel, XXXVIII. Okres Pacovský, in: J. Bělohav

Vzhledem k absenci písemných pramenů pro nejstarší období a několika zásadním přestavbám během vrcholného a pozdního středověku nelze říci bez archeologického průzkumu nic konkrétního o nejstarší podobě pacovského farního kostela. Na základě poznání principů a obecného vývoje středověké sakrální architektury se lze domnívat, že se jednalo o svatyni s obvyklým členěním na loď a kněžiště. Zmizelá stavba měla sice menší rozměry než nynější, ale nalézala se na stejném místě. Méně jistí si můžeme být s předpokladem o existenci a velikosti raně středověké sakristie. Poloha dosud zachovaných opěráků na severní straně kněžiště jakoby ukazovala, že ještě při výstavbě této části obvodového zdiva takový prostor postrádalo. Na druhé straně se v interiéru presbytáře, respektive v jeho severní stěně otevírá sedlový portál z počátku 15. století, jehož umístění a účel vysvětluje pouze navazující sakristie.

Bez možnosti archeologického průzkumu po obvodu a zejména v interiéru stavby, nelze s jistotou určit, zda a jaké pozůstatky staršího objektu byly integrovány do nynějšího kostela.¹²⁶⁾ Průběh a podoba kamenné římsy soklu kněžiště byly zásadním způsobem upraveny při osazování náhrobních desek na obvodu presbytáře počátkem 20. století¹²⁷⁾ a při opravě v první polovině 90. let 20. století.¹²⁸⁾ Jediným spolehlivým vodítkem pro určení stavebních etap tak zůstává pozdějšími zásahy nedotčená parapetní římsa, která bez přerušení běží od jihovýchodního opěráku lodi prakticky po celém vnějším obvodu zdiva kněžiště a končí přibližně jeden metr před východním průčelím sakristie. Téměř ve stejné poloze je ukončena i soklová římsa kněžiště. Tyto dva prvky zřetelně ukazují, kde navázala stavba nynějšího presbytáře na stěnu, kterou bylo pro svou polohu výhodné zachovat z předchozího objektu. S velkou pravděpodobností se sice jedná o pozů-

ed., Království České II. díl, Jihovýchodní Čechy. Praha 1908, s. 220 – starožitný vzácný náhrobek, na němž zobrazen Hron z Pacova ve staročeském kroji XIII. století, při němž jako vzácnost se spatřují na obou ramenech dva štítky se znamením erbovním, zvané ailetty, jichž užívali rytíři mezi lety 1280–1340. Podobný náhrobek lze spatřit v Čáslavi; F. Pakosta, Město Pacov a okolí. Stručné dějiny a popis s obrázky a mapkou. Pacov 1910, s. 37; J. Pečírka, Plastika, in: Z. Wirth ed., Dějepis výtvarného umění v Čechách. Praha 1931, s. 193; E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 3, (P–Š). Praha 1980, s. 11 – žulový rytý náhrobník Hrona z Pacova ze začátku 13. století; P. Klučina, Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století. Praha – Litomyšl 2004, s. 197; J. Vondráček, o. c. v pozn. 5, s. 67 – uvádí jako podobný náhrobek „Mstislava“ (příp. 1289) z Chlumu u Čáslavi, jedná se však pravděpodobně o Jistislava.

125) Jak nejbližší paralelu lze uvést tzv. „Jistislavův“ náhrobek osazený v západní zdi románské sakristie kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi. K němu viz: A. Birnbaumová, Soupis památek historických a uměleckých XLIV. Politický okres čáslavský. Praha 1929, s. 113, 114, obr. 65; E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 1, (A–J). Praha 1977, s. 13.

126) J. Hořejší, Katalog architektury, in: J. Homolka ed., Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Hluboká nad Vlavou 1965, s. 112–113 – soudí, že je z původní stavby 13. století zachována půdorysná dispozice, což je mylný a ničím nepodložený předpoklad.

127) F. Pakosta, Pacov. Doplnky k „Soupisu památek historických a uměleckých v král. Českém“, díl XVIII. Zvláštní otisk „Časopisu společnosti přátel starožitností českých v Praze“, roč. IX, Praha 1911, s. 13 – „Náhrobky... zazděny při opravě roku 1908 do vnější zdi kostela“.

128) J. Stachová, Pacov, kostel sv. Michala, stavebně historický průzkum. Tábor 1990, nestr. strojopis a 28 fotografií (archiv NPÚ ÚOP v Telči, sign. 33/2393/3).

Obr. 5: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla, kružba okna v západním průčelí severní lodi, stav v červnu 2019.

je uvedený motiv lilií, který nalézáme na pražské parléřovské architektuře od konce 60. do 80. let 14. století.¹³⁷⁾ V ideálním případě by se západní průčelí dvoulodního kostela otvíralo dvojicí oken mezi opěráky.¹³⁸⁾ V Pacově však nalezneme jen jedno a vlastně největší okno, které je navíc posunuto mimo osu západního průčelí více k severu, a to tak, že by i přesto kolidovalo s hmotou osového opěráku, pokud by byl vyzděn v plné výši, jakou mají oba nárožní pilíře. Tato situace prozrazuje, že velké okno sem bylo vloženo v době, kdy již bylo rozhodnuto o dodatečné vestavbě koutové věže. V obou dvoudílných oknech na severní straně lodi se zachovaly kružbové výplně. Ve východním záklenku nese pár jeptišek ve vrcholu dva plaménky rotující v kruhu. V druhé kružbě spočívá na dvojici jeptišek kruh složený z tří sférických trojúhelníků, každý vyplněný motivem jeptišky. Tyto kružby lze klást opět do 70.–80. let 14. století, stejně jako severní portál dnes z větší části krytý přístavbou schodiškové věže. Nejsme tedy jistě daleko od pravdy, pokud budeme soudit, že plánované dvoulodí pacovského kostela bylo budováno v poslední čtvrtině 14. století zřejmě pod vlivem nově budovaných kostelů stejné dispozice na okolním rožmberském panství.¹³⁹⁾

137) Srov. motiv lilií – na kružbovém vlysu kolem lomených oblouků přízedních klenebních polí a v úrovni parapetní římsy a v záklenku severního portálu kaple sv. Václava; – na vřetenovém schodišti při sv. opěrném pilíři severního ramene transeptu; – v triforiu, volných oknech do chóru; – v kružbách oken na jižní straně vysokého chóru; – kružbový vlys na obloucích opěrného systému katedrály; – kružba velkého okna na jižní straně transeptu katedrály sv. Víta v Praze (D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 402–404); – volné kružby na noze arkýře kaple Karolína (tamtéž, s. 378–379); – na noze arkýře kaple Staroměstské radnice (tamtéž, s. 375); – volná kružba záklenku arkády severní předsíně kostela Panny Marie před Týnem v Praze (tamtéž, s. 371).

138) Srov. např. západní průčelí kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi (TA), nebo kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově (ST).

139) J. Hořejší, o. c. v pozn. 126, s. 112–113 – datuje dvoulodí do 2. poloviny 14. století; D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 314 – řadí vznik dvoulodí do 3. čtvrtiny 14. století; P. Chotěbor, 2. 231., Pacov, Kostel sv. archanděla Michaela, in: K. Benešová – P. Chotěbor a kol., Deset století architektury II. – architektura gotická. Praha 2001, s. 305 – datuje dvoulodí do 2. poloviny 14. století.

Obr. 6: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla, pohled od jihozápadu s vloženou koutovou věží, stav v červnu 2019.

Vestavba věže a úprava dvoulodní dispozice, poslední čtvrtina 14. století (1370–1390)

Obvodové zdivo hranolové věže v jihozápadním koutu dvoulodí dosedá při jižní stěně částečně mimo sousední opěrný pilíř a na západní straně pak navazuje zcela mimo opěrák, který vyrůstá uprostřed průčelí a je navíc výrazně snížený.¹⁴⁰⁾ Rozměry věže tedy zřetelně nekorespondují s rozmístěním opěrných pilířů, které by se v případě současného vzniku nalézaly nepochybně v průsečíku obvodového zdiva lodi a věže, v místech jejich nárožích, aby plnily svou zpevňující funkci. Zjištěná situace dokládá, že věž nebyla při zakládání dvoulodní dispozice plánována a není také pozůstatkem starší stavby, jak bývá někdy uváděno s odkazem na raně gotickou skupinu kostelů s věží v koutu lodi,¹⁴¹⁾ neboť v této pozici vznikaly věže i v období vrcholného a pozdního středověku.¹⁴²⁾ (obr. 6)

Na půdě lodi je však dobře patrné provázání severozápadního nároží věže se zdivem vysokého západního štítu, který nesl polovalbovou střechu. To dokládá, že byla do

140) Opěrák byl zřejmě ubourán až po vložení věže a při dokončování interiéru, při kterém bylo v západním průčelí prolomeno nynější velké okno.

141) J. Kaigl, Pozdně středověký náčrt půdorysu dvoulodí farního kostela v Pacově, Zprávy památkové péče LVI, č. 1–2, 1996, s. 25 – připomíná kostel sv. Jana Křtitele v Záblatí (PT); P. Chotěbor, o. c. v pozn. 139, s. 305; D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 314.

142) Srov. např. kostel Navštívení Panny Marie ve Vimperku (PT) a kostel Panny Marie v Kájově (CK).

budovaného organismu dvoulodí sice vložena dodatečně, ale došlo k tomu ještě před úplným dokončením obvodového zdiva, neboť její horní patra vyrůstala již společně s navazujícím štítem. Přízemí věže otevřené do prostoru lodi na severní a východní straně lomenými oblouky je osvětleno v jižní stěně dvoudílným oknem, jehož kružbová výplň byla obnovena při opravě v roce 1994.¹⁴³⁾ Odtud pak zřejmě vedl přístup do vyšších pater s dřevěnými podlažími a pod střechu kostela. Volné severovýchodní nároží věže je směrem do lodi zpevněno pečlivě opracovanou nárožní armaturou, jejíž součástí se stala během výstavby na konci 14. století velmi prostá reliéfní obličejová maska vytesaná na severní stěně blízko nároží.¹⁴⁴⁾ Ta zde může vyjadřovat obecný princip komunikace mezi pozemskou a nebeskou sférou, mohla mít ochrannou funkci a mnoho dalších významů, který byly, na rozdíl od nás, středověkému člověku velmi dobře známy.¹⁴⁵⁾

Dvouvrstvá interiérová omítka nad nynější klenbou dvoulodí plynule přechází z jižní obvodové zdi lodi na vývojově mladší východní zeď věže a dokládá tak, že zde stála ještě před úplným dokončením interiéru.¹⁴⁶⁾ Před plánovaným zaklenutím lodi však zřejmě došly finanční prostředky, a tak padlo rozhodnutí prostor pro laiky prozatím uzavřít plochým trámovým stropem a stěny omítnout. Dvoulodí bylo po dokončení obvodových stěn na délku přibližně o 100 cm kratší, než jak jej známe dnes, neboť se při následné stavbě kněžiště na počátku 15. století přistoupilo k odbourání východní zdi s vítězným obloukem, kterou nahradila v těsné návaznosti štítová zeď nového kněžiště (bližší viz navazující část věnovanou stavbě presbytáře).

Stavba kněžiště a sakristie po roce 1404–1420 (patron Petr Malovec z Pacova, 1404–1420)

Krátce po té, co získali Pacov Malovcové z Malovic, došlo k zásadní přestavbě kostela. Pozornost patrona se tentokrát obrátila ke kněžišti jako hlavnímu prostoru pro slavení bohoslužby. Průběh soklové římsy, která je důležitým vodítkem pro poznání stavebního vývoje, byl významně upraven na počátku¹⁴⁷⁾ a koncem 20. století.¹⁴⁸⁾ Naštěstí se nám zachovala ještě parapetní římsa, která má v tomto případě stejnou výpovědní hodnotu. Kamenný profil začíná již na lodi cca 100 cm západně od jejího jihovýchodního, diagonálně postaveného opěráku a běží téměř po celém exteriéru kněžiště, při spodní hraně okenních parapetů. Uvedený prvek končí na severní stěně presbytáře za posledním opěrákem, ve vzdálenosti cca 105 cm od východní zdi sakristie. (obr. 7)

Ke správnému pochopení způsobu založení a výstavby kněžiště je však v tomto případě důležitý jihovýchodní opěrák lodi společně s polohou navazujících oken. Zatímco

Obr. 7: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – pohled od jihovýchodu na kněžiště s reliéfem na opěrácích, stav v červnu 2019.

opěrné pilíře dvoulodí, mimo zkrácený osový pilíř západní stěny, jsou ve své hmotě na výšku dvakrát odstupněné a vybudované z cihel, tak diagonálně postavený jihovýchodní pilíř lodi má stejnou hmotu dělenou přibližně na třetiny pouze úseky kamenných říms. Jeho velikost a členění se naprosto shoduje s opěráky kněžiště vystavěnými z lomového kamene, což nade vše pochybnost prokazuje, že jeho vznik souvisí právě s výstavbou zdiva východní části kostela.¹⁴⁹⁾ Další argument představuje průběh parapetní římsy, která opěrák lodi stavebně „svazuje“ opět s presbytářem. Neméně významná je rovněž poloha oken při východních nárožích dvoulodí. Kružbové okno v severní stěně lodi je posunuto k západu mimo střed zdiva mezi opěrným pilířem a severovýchodním nárožím lodi. Mohlo by se zdát, že jeho umístění je výsledkem reakce na polohu válcového tubusu zdiva točitého schodiště při západní stěně sakristie. Ovšem vertikální komunikace není v nynější podobě středověká a slouží jako přístup na severní rameno renesanční kruchty a do barokní oratoře umístěné nad sakristií.¹⁵⁰⁾ Rozhodující je zde jižní okno lodi při jihovýchodním nároží, které se nalézá posunuto

143) J. Stachová, o. c. v pozn. 128 – Zápis z KD dne 4. 10. 1994.

144) E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 10.

145) K problematice masek na středověkých stavbách viz: P. Dinzelbacher, Köpfe und Masken. Symbolische Bauplastik an mittelalterlichen Kirchen. Salzburg 2014; A. Mudra, V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620. Praha 2017, s. 139–140.

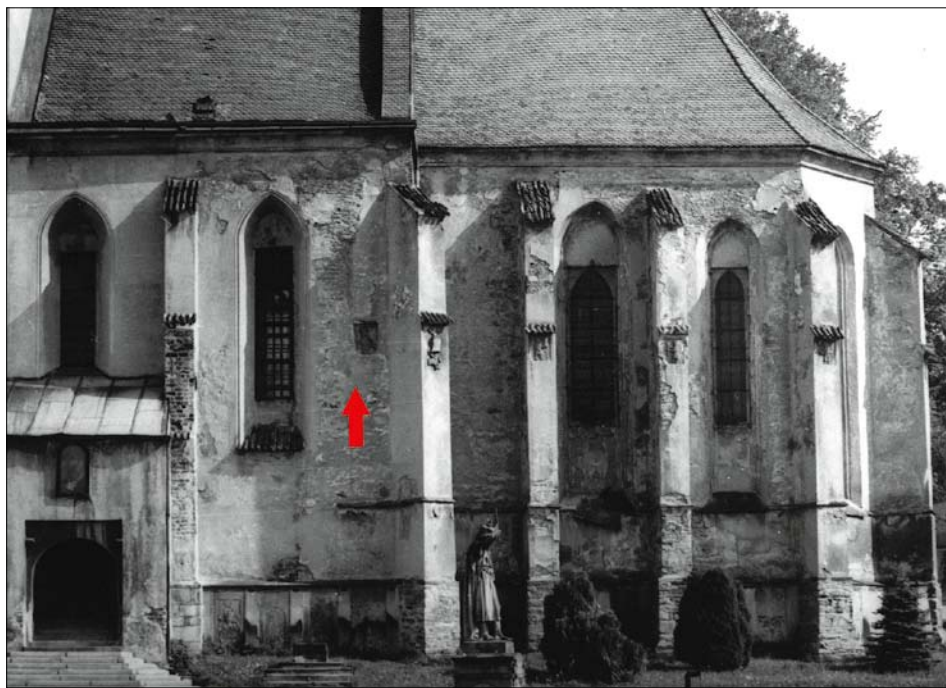
146) Nato upozornili již J. Muk – L. Lancinger – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 23.

147) F. Pakosta, o. c. v pozn. 127, s. 13.

148) J. Stachová, o. c. v pozn. 128.

149) J. Muk – L. Lancinger – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 16, dvě fotografie jižní stěny, s. 17 – interpretace nálezu, s. 19.

150) Oba prostupy (starší, výše položený a dnes z části zazděný) v severní zdi dvoulodí ze schodiště na kruchtě se nalézají navíc v místech, kde navazovala středověká štítová zeď dvoulodí, odbouraná až při přestavbě kostela na počátku 15. století; J. Muk – L. Lancinger – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 21 – určují šnekové schodiště jako barokní.

Obr. 8: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – historický snímek jižního průčelí kostela s patrnou svislou spárou u jihovýchodního nároží dvoulodí při levém okraji reliéfu sv. Václava (foto J. Stachová, 1990).

více k západu mimo osu zdiva mezi zmíněným nárožním a sousedním jižním opěrákem. Okno je však zároveň umístěno na osu stěny mezi jižním opěrákem a svislou spárou respektive lomem v průběhu zdiva (linie probíhá v blízkosti levé hrany reliéfu sv. Václava), kde navazuje hmota presbytáře jasně vymezená nejen zalomením zdiva, ale i kamennou parapetní římsou. Zejména u tohoto okna je jisté, že vznikalo v době, kdy ještě neexistovalo nyníjší kněžiště a na patrnou spáru tehdy navazoval diagonálně postavený nárožní opěrák související se starší východní štítovou stěnou lodi obsahující vítězný oblouk. Omítkový plášť kostela se v 90. letech 20. století nalézal již ve velmi špatném stavu, a tak byly některé stavební situace samovolně odhaleny. Během stavebněhistorického průzkumu v roce 1994 zjistil Jan Muk, že omítka kněžiště v místě spáry zabíhá pod úhlem do hloubky zdiva navazující lodi. Zmíněná spára se projevovala rovněž v interiéru lodi, 120 cm od jihovýchodního nároží v podobě vlasové trhliny. Nálezovou situaci vyhodnotil jako pozůstatek pravé okenní špalety zaniklého a poměrně vysokého okna. Situaci, kdy je zdivo dvoulodí v místě spáry přiloženo ke zdivu kněžiště s omítkovým lícem pak celkem logicky, avšak bez potřebných souvislostí interpretoval jako doklad většího stáří kněžiště a dodatečně připojeného dvoulodí.¹⁵¹⁾ Revi-ze nálezové situace, staré fotografie z doby před poslední rekonstrukcí a především rozbor stavby včetně půdorysu však vypovídá, že tomu bylo přesně obráceně. Fotografie této části jižního průčelí před opravou,¹⁵²⁾ kdy značná část zdi postrádala omítky, zachytily nejen zřetelnou vertikální

spáru, ale i její segmentové zahnutí směrem k východu a nasazení kamenného zdiva z levé, západní strany. Již toto zakřivení ukazuje, že se nemůže jednat o pozůstatek okna, neboť pak by se spára v místě předpokládaného záklenku stáčela doleva a nikoliv na opačnou stranu, tedy k nároží lodi. (obr. 8)

Zmiňované zalomení v průběhu zdiva při jihovýchodním nároží lodi přesvědčivě ukazuje, že v těsné návaznosti na východní štít dvoulodí bylo po obvodu staršího vytýčeno větší a vyšší kněžiště s novým vítězným obloukem. Tento postup umožnil minimalizovat omezení liturgického provozu v dosavadním kněžišti, které se po převážnou dobu stavebních prací nacházelo uvnitř novostavby.¹⁵³⁾ Vedle existujícího jihovýchodního nároží lodi byl

založen nárožní opěrný pilíř (s erbem Malovců), který slouží nejen ke zpevnění nového vítězného oblouku, ale nese i váhu nového dělicího štítu mezi lodí a kněžištěm. Tato situace také vedla k nepřesnému navázání nového nároží presbytáře na stávající zdivo lodi, což se dodnes projevu ve znatelném zalomení v průběhu jižního průčelí dvoulodí.¹⁵⁴⁾ (obr. 9, 10)

Při dokončování nového presbytáře byla stržena nejen východní část kostela, ale především starší východní stěna lodi s menším triumfálním obloukem. Při jejím bourání došlo nevyhnutelně k narušení lomového zdiva lodi na obou stranách ve větší šířce, než jakou měla východní zeď. Po dokončení pláště presbytáře s novou dělicí stěnou a vítězným obloukem byly jizvy v podélných stěnách lodi zaplněny zazdívkou, která tak dosedla na právě dokončené zdivo. To však neznamená, že je dvoulodí vývojově mladší než nyníjší presbytář. Zjištěné zkosení omítaného zdiva v místě spáry by zároveň mohlo naznačovat úmysl následně přinejmenším zvětšit a upravit okna lodi po

153) K podobné situaci došlo kolem roku 1500 při přestavbě kostela sv. Mikuláše v hornorakouském Haslachu, kde byla kolem starší postavena nová klenutá loď s vlastní štítovou stěnou a s větším vítězným obloukem. Záhy měla následovat stavba většího pozdně gotického kněžiště, k čemuž však nedošlo. Dodnes tak můžeme v interiéru spatřit vítězný oblouk lodi v horní čtvrtině zaslepený štítovou stěnou staršího nižšího kněžiště, z kterého bylo nakonec vybouráno jen ostění vítězného oblouku. Způsob budování kněžiště v Pacově objasňuje rovněž stavba kostela sv. Wolfganga v Hnanicích u Znojma, kde vyrostlo mezi lety 1482–1498 halové trojlodí s velkým vítězným obloukem. Poloha trojlodí a dvě svislé řady šmorců pro navázání další stavební etapy prozrazují, že plánované kněžiště mělo vyrůst po obvodu a nahradit tak starší menší poutní kostelík. Jelikož k tomu nedošlo, zůstal oblouk v plné výši zaslepen západní štítovou zdí lodi staré svatyně a prostor mezi střechou starší lodi a vrcholem vítězného oblouku vyplnila dozdívká, která se nakonec stala trvalým provizoriem.

154) J. Muk – L. Lancinger – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 18 – J. Muk vyjádřil údiv nad zalomením v průběhu zdiva, pro které nenašel vysvětlení.

151) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 16, dvě fotografie jižní stěny, s. 17 – interpretace nálezů, s. 18, 32.

152) J. Stachová, o. c. v pozn. 128 – fotografie jižní fasády kostela z roku 1990; J. Čech – V. Špale, Zpráva o restaurátorském průzkumu na fasádě kostela sv. Michala v Pacově. Praha 1995, rkp. (archiv NPÚ ÚOP v Telči, sign. 808/1, s. 8, foto sonda J 15).

Obr. 9: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – jižní průčelí dvoulodí se zřetelným zalomením v průběhu fasády při jihovýchodním nároží, v místě odbouraného opěráku, stav v červenci 2019.

vзору právě dokončeného kněžiště, k čemuž však nikdy nedošlo. Pokud by jižní stěna lodi byla skutečně vývojově mladší než jihovýchodní nároží lodi, jak předpokládal Jan Muk,¹⁵⁵⁾ pak by staviteli nic nebránilo umístit okno při nároží na osu mezi opěráky, a nepochybně by tak i učinil. Logickým vysvětlením tedy je, že okno při jihovýchodním nároží lodi bylo v době svého vzniku skutečně osazeno na střed úseku zdiva vymezeného dnes opěrákem na levé straně a spárou po zaniklém opěráku na pravé straně, stejně jako je tomu v případě okna ve středovém poli, nad hlavním vchodem. Tento stavební postup navíc potvrzuje i geometrická rekonstrukce o něco kratšího dvoulodí, kde pak poloha předpokládaných klenebních konzol koresponduje přesně s pozicí nynějších opěráků, a na ose rekonstruovaných klenebních polí mezi pilíři se nalézají současná okna.

Na opačné straně kostela navázala stavba závěru na úsek severní stěny staršího presbytáře, který byl společný pro navazující objekt středověké sakristie. Na severní stěně kněžiště končí sokl ve vzdálenosti 132 cm a parapetní římsa ve vzdálenosti 103 cm od těla opěrného pilíře, takže je zde před východní stěnou sakristie patrný nečleněný úsek zdiva kněžiště v délce cca 70 cm, který náleží starší stavební etapě. Obvodové zdivo nového kněžiště se napojilo na koso postaveným severovýchodním opěrákem, který však není postaven na ose nároží, nýbrž se celou

Obr. 10: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – jižní průčelí dvoulodí se zřetelným zalomením v průběhu fasády při jihovýchodním nároží, v místě odbouraného opěráku, detail, stav v červenci 2019.

Obr. 11: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – vlevo opěrný pilíř severní stěny kněžiště dnes skrytý na půdě oratoře, stav v srpnu 2019.

hmotou přimyká ještě k severní stěně presbytáře a jen jeho východní stěna navazuje na hranu polygonu.

Většinu starší severní zdi kněžiště dnes skrývá přístavba sakristie s oratoří v patře, kde je pro poznání stavebního vývoje zásadní podoba jižní zdi. V jihovýchodním koutu oratoře a mimo střed stěny posunuty k východu vystupují do interiéru dva hranolové bloky zdiva, mezi nimiž se nalézají segmentově klenuté niky s okny do prostoru kněžiště. Jejich význam a polohu osvětluje situace na těžko přístupné půdě nad oratoří. Zde je patrné, že se jedná o dva opěrné pilíře, které se dosud zachovaly prakticky v celé hmotě. Za-

155) Tamtéž, s. 17.

tímco východní je odbouraný téměř až po úroveň korunní římsy oratoře a sklonu střešní roviny, tak sousední se zachoval v plné výši s táhlou pultovou stříškou. (obr. 11) Oba opěráky lze díky menšímu půdorysu a výšce přisoudit starší stavební etapě, než jaké náleží naprostá část obvodového zdiva kněžiště. V přízemí, v prostoru sakristie kryje jejich hmotu výplňová přízdívka podél severní stěny presbytáře, která sem byla vložena proto, aby scelila půdorys prostoru pro snazší vložení barokní stlačené valené klenby s výsečmi podél stěn. Hmotu přízdívky je dobře patrná v průchodu ze sakristie do kněžiště, kde lze spatřit nejen dělicí spáru, ale i dvě odlišné klenbičky, jednu vloženou do obvodového zdiva a druhou do přízdívky mezi opěráky.

Sedlový portál v severní stěně kněžiště dokládá, že nejpozději na počátku 15. století existovala, nebo byla právě dokončena na boku presbytáře sakristie, o jejíž podobě nevíme nic bližšího. Z polohy dvou severních opěrných pilířů kněžiště však vyplývá, že musely zasahovat do jejího interiéru, což je obvykle výsledek dodatečného připojení bočního prostoru k již existujícímu kněžišti, které původně tento prostor postrádalo. Středověká sakristie byla obdélná, přízemní a nesla sedlovou střechu, jejíž hřeben dosahoval přibližně do výše koruny zdiva dnešní oratoře, jak dokládá zřetelný otisk na severní stěně presbytáře skrytý pod střechou oratoře.

Při sledování zdiva kněžiště zjišťujeme, že záklenky oken jsou hrubě provedeny a nepravidelně zalamovány. Druhé jižní okno blíže vítěznému oblouku je širší a vyšší než ostatní okna presbytáře. Ostění původně vysokých dvoudílných kružbových oken¹⁵⁶⁾ složená z kamenných profilovaných prvků¹⁵⁷⁾ členila vně i uvnitř dvojice výžlabků po obvodu, jak je nejlépe patrné na východním, dnes zazděném okně za hlavním oltářem, které bylo nejméně pozměněno. Jejich parapety spojuje římsa běžící po celém obvodu nového zdiva

Soubor reliéfních postav a erb na plášti kněžiště

Na opěrácích kněžiště byly během výstavby na počátku 15. století osazeny pod odkapní římsy desky z červeného pískovce převážně s figurálními reliéfy.¹⁵⁸⁾ Na průčelí jihovýchodního pilíře lodi se nalézá erb Malovců z Malovic – z plochy erbovního štítu vystupuje figura poloviny koně, kterého drží za uzdu ruka. (obr. 12) Na horní okraj štítu dosedá čtvrcená helma nesoucí na vrcholu jako klenot trojici per.¹⁵⁹⁾ Nalevo od erbu je již v jižní stěně dvoulodí zapuštěna deska s postavou sv. Václava – bezvousý kníže je zobrazen en face, na hlavě krátce střižených vlasů nese knížecí čapku, v pravici drží vztyčený meč a v levici pak

Obr. 12: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – erb Malovců z Pacova, reliéf na jihovýchodním opěráku dvoulodí, stav v červnu 2019.

Obr. 13: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – sv. Václav, reliéf na jižní stěně dvoulodí při jihovýchodním nároží, stav v červnu 2019.

156) Tamtéž, s. 19 – kružby jsou s velkou pravděpodobností zachovány ve hmotě vrcholové zazdívký.

157) Tamtéž, s. 16, dvě fotografie jižní stěny, s. 17 – interpretace nálezu, s. 20.

158) Tamtéž, s. 18, průzkum potvrdil osazení reliéfů současně se stavbou zdiva kněžiště, s. 19 – červený pískovec.

159) A. Sedláček, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 2*. Praha 2001, s. 260–261.

160) J. Royt, *Ikografie svatého Václava ve středověku*, in: P. Kubín ed., *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*. Praha 2010, s. 301–323, zde s. 319, 310 – stejné pojetí svěťce najdeme na pečeti Starého města Pražského; s. 312 – na katedrále sv. Jana Křtitele ve Vratislavi má socha svěťce (kolem 1360) štít s českým lvem a královskou korunu na hlavě, a zdůrazňuje tak moc Českého království na území Slezska.

Obr. 14: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – postava s kalichem, reliéf na jižním opěráku presbytáře, stav v červnu 2019.

Obr. 15: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – postava s křížem, reliéf na jižním opěráku presbytáře, stav v červnu 2019.

Obr. 16: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – postava s kladivem a třemi hřebý, reliéf na jihovýchodním opěráku presbytáře, stav v červnu 2019.

Obr. 17: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – postava s válcovým předmětem (sloupek na bičování), reliéf na jihovýchodním opěráku presbytáře, stav v červnu 2019.

pozvedá štít nezvykle s reliéfem dvouocasého lva místo obvyklé plaménkové orlice.¹⁶⁰⁾ (obr. 13) Na prvním opěrném pilíři kněžiště od západu je umístěna deska s reliéfní, sumárně pojatou a poškozenou postavou v suknič, která se obrací k východu a před sebou oběma rukama pozvedá

kalich. (obr. 14) Na sousedním opěrném pilíři se nachází deska s podobně vypracovanou figurou, která se obrací rovněž ke středu okna a oběma rukama před sebou drží latinský kříž. (obr. 15) Na jihovýchodním opěráku je osazena deska s reliéfní figurou zachycenou en face. Postava

Obr. 18: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – postava s dvojšpicem a šramovačkou (kameník?), reliéf na severovýchodním opěráku presbytáře, stav v červnu 2019.

v tříčtvrtečním rouchu s esovitě naznačeným záhybem na hrudi a suknicí drží v pozvednuté pravici kladivo a v levici svírá tři hřeby.¹⁶¹⁾ (obr. 16) Nalevo od osového okna závěru vystupuje na opěráku reliéfní postava, která kráčí k oknu a oběma rukama před sebou zvedá válcový předmět s rozšířenou horní částí. (obr. 17) Na protějším pilíři, napravo od východního okna kněžiště spatřujeme poslední kamenný reliéf s postavou, která se obrací vlevo a v rukou před sebou nese překřížené kamenické nástroje – dvojšpic a šramovačku. (obr. 18)

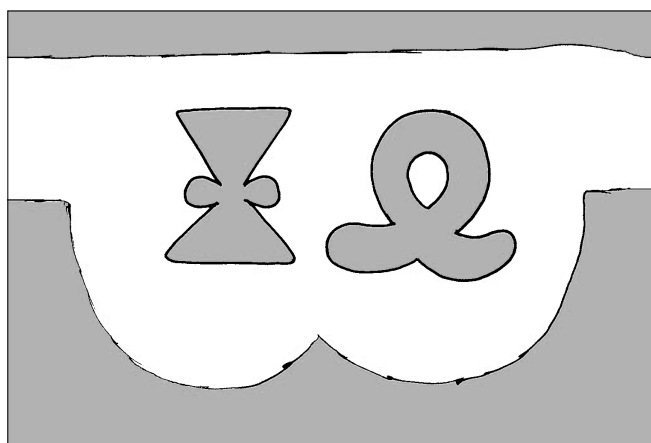
Soubor reliéfních figur je mimo podoby zemského patrona a erb rodu Malovců dosud považován za vyobrazení řemeslníků pracujících na stavbě kostela.¹⁶²⁾ Vzhledem k atributům postav a jejich umístění na opěrácích, respektive na plášti kněžiště, kde se slaví eucharistie, lze navrhnout odlišnou interpretaci. Právě zjištěný – kříž, kalich, kladivo s třemi hřeby a sloup k bičování (válcový předmět) by mohly symbolizovat Arma Christi, a vztahovat se tak ke Kristově oběti, která byla a je zpřítomňována při každé bohoslužbě v kněžišti kostela. Výjimku v tomto výkladu tvoří postava držící kamenické nástroje – dvojšpic a šramovačku, která by tak jako jediná mohla symbolizovat nejen kamenické řemeslo, ale i kamenického mistra, vedoucího stavbu kněžiště. Sumární a velmi zjednodušené zpracování reliéfních desek¹⁶³⁾ nedovoluje přesnější datování, ale jejich vznik lze

pravděpodobně spojit s novostavbou kněžiště po příchodu Malovců do Pacova v první čtvrtině 15. století.

Z písemných pramenů vyplývá, že Malovcové patřili mezi umírněné utrakvisty a právě z nejbližšího okolí Pacova pochází soubor reliéfních kamenných kachlů s vyobrazením svatého Václava ve spojení s kalichem.¹⁶⁴⁾ Na pacovském kostele však nalézáme zemského patrona jako bojovníka s taseným mečem a českým lvem na štítu, což je z hlediska světcovy ikonografie vzácné vyobrazení. Za husitských válek sice došlo k útlumu svatováclavského kultu, ale ani husité na zemského patrona nezapomněli. Mistr Jan Hus považoval svatého Václava za vzorného křesťana, srovnával ho s Kristem, jehož byl věrným bojovníkem.¹⁶⁵⁾ Utrakvisté se dovolávali svatého Václava, neboť, jak zaznělo v kázání Jana Rokycany na svátek Božího Těla v 50. letech 15. století, „také věříme, že i on pod obojí přijímal velebnou svátost“.¹⁶⁶⁾ Malovcové vždy aktivně stáli na straně českého krále a mnohdy i při jeho volbě, snad proto má světec na štítu českého lva. V případě Pacova jistě není bez zajímavosti, že klášterní kostel s konventem karmelitánů postavený počátkem 18. století na místě sousedního hradu je zasvěcen rovněž sv. Václavu, což by mohlo při nejmenším naznačovat místně významnou tradici v úctě k zemskému patronu.

Interiér kněžiště

Kněžiště je spojeno s interiérem dvoulodí prostřednictvím prakticky půlkruhově vrcholícího vítězného oblouku. Jeho profilaci tvoří tři široké výžlabky vzájemně oddělené stezkou, přičemž ve středním probíhá masivní válcový prut. Spodní část soklu severní strany oblouku svou velikostí a okosením zcela nekoresponduje s navazující kamennou částí ostění, což může být důsledkem mladších úprav. V patě záklenku oblouku běží na obou stranách ostění zkosená římsa s výžlabkem na spodní straně. Na levé, severní římsě je ve spodní části vytesána gotická číslice 1 a 4, takže na pravé straně vítězného oblouku se s velkou pravděpodobností nalézalo dokončení letopočtu „14...“. Bohužel tato partie oblouku byla v naprosté většině osekána

Obr. 19: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – první polovina letopočtu „14...“ vytesaná na severní římsě vítězného oblouku.

161) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 20, navrhovali „sv. Erasmus s hřeby v prstech (?)“, postava však svírá hřeby v dlani.

162) J. Soukup, o. c. v pozn. 5, s. 129; J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 100; E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 10; E. Stejskalová, Pacov za Malovců z Pacova (1402–1528), in: Vlastivědný sborník Pelhřimovska 8/1997, s. 18–25, zde s. 24; K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV, (Ml – Pan). Praha 2000, s. 929.

163) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 204 – „Na pilířích... vtesány jsou rozličné postavy tak neuměle, že se nám zdá tu zřítí panáčky, které si děti kreslívaly“.

164) J. Kypta – V. Šimota, Utrakvistická ikonografie sv. Václava, Archeologické rozhledy LXVII, 2015, s. 299–311, zde s. 306.

165) J. Royt, o. c. v pozn. 160, s. 301–323, zde s. 315.

166) O. Halama, Utrakvistická úcta k českým světcům, in: P. Kubín – H. Pátková – T. Petráček edd., Světci a jejich kult ve středověku. Praha 2006, s. 189–199, zde s. 190–191.

Obr. 20: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – sedlový portál sakristie, v nadpraží zřetelně zbýtky odsekané parapetní římsy, stav v červnu 2019.

v době, kdy se sem z nedalekého karmelitánského kláštera přestěhoval barokní oltář sv. Josefa. (obr. 19)

V severní zdi kněžiště se nalézá sedlový portál do sakristie,¹⁶⁷⁾ který uzavírají středověké svlakové dveře s oplechováním na vnější straně a závěsy ukončenými ve tvaru lilie, zámek je mladšího data. Sanktuář v severní zdi blízko hlavního oltáře má podobu jednoduchého pravoúhlého otvoru uzavřeného kovanou gotickou mřížkou. V kněžišti schází obvyklé sedile v jižní stěně, které bylo buď zazděno, nebo se nedochovalo. (obr. 20)

Na stěnách presbytáře je dosud patrná horizontální linie po odsekané parapetní římsě, která kdysi obíhala po celém obvodu presbytáře a její větší pozůstatky se nalézají pouze za hlavním oltářem v návaznosti na okenní niku východního osového okna. Zřetelné nerovnosti omítky ve formě vertikálních pásků o šířce cca 15–18 cm prozrazují polohu odtesaných klenebních přípor, které původně vyrůstaly od podlahy až do výše nyní osazených klenebních konzol, odkud vybíhala, nebo přinejmenším měla vybíhat klenební žebra. Toto řešení bylo obvyklé na jihu Čech v lucemburské architektuře od poslední čtvrtiny 14. století,¹⁶⁸⁾ zde podob-

Obr. 21: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – klenební konzola s výběhy žeber na jižní stěně kněžiště, stav v červnu 2019.

né řešení zřejmě přetrvalo ještě v 1. čtvrtině 15. století, jak mimo jiné dokládá tvarosloví portálu do sakristie.

Pozdně gotická přestavba a zaklenutí kněžiště, 1480–1490

(patron Jan Malovec mladší, 1446–†1488)

Pozůstatky parapetní římsy a přípor v kněžišti, jak již bylo řečeno výše, ukazují, že původní členění stěn a konstrukce zaklenutí vznikající s výstavbou obvodového zdiva bylo z nějakého důvodu opuštěno, stávající klenební prvky otlučeny a jizvy z větší části zakryty omítkou. Místo klenebních přípor byly do stěn vsazeny nynější polygonální, třikrát vyžlabené jehlancové konzoly, přičemž konzola v severozápadním koutu není zapuštěna v přímé návaznosti na vítězný oblouk, nýbrž v odstupu cca 10–20 cm od něj. Polohu konzoly v opačném, tedy jihozápadním koutu nelze ověřit, neboť je zakryta barokním oltářem sv. Josefa. (obr. 21) Klenební žebra o průřezu vyžlabeného klínu vybíhají z konzol a cca po jednom metru na ně s mírným zalomením vzhůru nasedají žebra odlišné profilace s dvojicí výžlabků na bocích. Přízední oblouky jsou tupě lomené, místy až půlkruhové a žebra se uprostřed klenebních polí i v závěru protínají jednoduše bez svorníků. Celkový formální charakter a profilace žebrové klenby

167) Srov. portál sakristie kostela sv. Víta v Č. Krumlově a zazděný portál na emporu jeptišek v kostele Panny Marie a Božího Těla v bývalém klášteře klarisek a minoritů v Českém Krumlově, oba z doby kolem roku 1410; D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 67, 68.

168) Srov. např. Český Krumlov, bývalý minoritský klášter, první zaklenutí kaple sv. Wolfganga; Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie, klenba presbytáře; Jindřichův Hradec, bývalý minoritský klášter, zaklenutí kaple sv. Mikuláše; Kostelní Radouň (JH), kostel sv. Víta, klenba v presbytáři; Kunžak (JH), kostel sv. Bartoloměje, klenba v presbytáři; D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 68, 155, 197, 214.

169) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 26.

170) J. Soukup, o. c. v pozn. 5, s. 132 – jemně členěná žebra bez svorníků, usazena jsou na konzolách... Tyto konsoly byly v letech čtyřicátých po konzolách v lodi padělány. Dříve tam byly přípory s hlavicí, které kvůli patronové malbě byly osekány; K. Kuča, o. c. v pozn. 162, s. 930.

Obr. 22: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – klenba kněžiště, stav v červnu 2019.

Obr. 23: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – příklad nepřesného napojení profilace tvarovek v klenebních žebrech presbytáře, stav v červnu 2019.

i konzol jsou pozdně gotické.¹⁶⁹⁾ V minulosti se objevil a stále se traduje názor, že klenební konzoly „byly v letech čtyřicátých (19. století) po konzolách v lodi padělány.“¹⁷⁰⁾ Tento úsudek je mylný, neboť charakter klenební konstrukce neodpovídá předpokládanému vzniku v 19. století¹⁷¹⁾ a kostelní účty zaznamenávají v této dekádě jen výdaje za drobné opravy, nikoliv žádné větší zednické práce.¹⁷²⁾ Popsaná situace naznačuje, že z neznámých důvodů došlo k prodloužení v dokončení nového kněžiště a v této pauze se změnil nejen stavební mistr, ale i názor na podobu zaklenutí. Jelikož na půdě nevystupují nad klenební konstrukci interiérové omítky, nevyvolalo toto přerušení potřebu dokončit presbytář provizorně s plochým stropem, jak se zde stalo v případě plánovaného dvoulodí. Je možno zvažovat,

zda nedokončené obvodové zdivo nového kněžiště nestálo delší dobu po obvodu staršího, což následně vyvolalo jeho výraznější „modernizaci.“ Pravděpodobně koncem 15. století byla zhotovena nynější žebrová klenba, která má ostřejší stoupání a vyšší klenební přízední oblouky, než původní záměr. To by mohlo potvrzovat i zjištěné zvýšení koruny zdiva nad záklenky oken závěru presbytáře.¹⁷³⁾ Nepřesné napojení jednotlivých tvarovek klenebních žebřů, kdy na řadě míst na sebe nenavazuje profilace výžlabků, dokládá nepříliš kvalitní práci, stejně jako to pozorujeme v případě neforemně provedených záklenků oken. (obrázky 22, 23)

Jižní portál lodi, druhá – třetí čtvrtina 15. století (neznámý donátor)

Samostatnou kapitolu představuje hlavní a patřičně reprezentativně pojatý hlavní portál na jižní straně lodi. Kamenné ostění má na obou stranách prostý polygonální sokl, který sahá do jedné třetiny výše světlosti vstupního otvoru. Na soklu je nasazeno ostění bohatě členěné výžlabky, které navzájem oddělují celkem tři válcové pruhy, z toho dva krajní se stezkou. Při vnějším okraji ostění vystupuje na každé straně štíhlá jehlancová konzola s vyžlabenými boky a ukončením ve tvaru lilie. Z nich vybíhá po vnějším obvodu sklopená lemovka s výžlabkem na spodní straně a zdobená na vrchní hraně reliéfními kraby, respektive dekorativním listovým, které je velmi zploštělé a každý list schematicky vysekaný do tvaru L. Na vrcholu ostění s relativně tupým lomeným záklenkem vybíhá fiála s polygonálním stvolem, přepásaným dvěma

171) To zpochybnili i L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 27, 34.

172) SOKA Pelhřimov, o. c. v pozn. 129, nepag.

173) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 20, včetně následující fotografie.

Obr. 24: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – hlavní jižní portál dvoulodí, stav v červnu 2019.

prstenci, z něhož vyrůstá trojice listů a křížová kytka dnes zakrytá klenbou mladší předsíně.

Na špičce ostění a zároveň u paty vrcholové fiály je umístěn erb složený z kolčího štítu, na který dosedá kolčí přilba¹⁷⁴⁾ s klenotem v podobě složených křídel. Na štítu se nalézá znak vytvořený ze dvou diagonálně zkřížených holí, pravá s dvěma kruhy při spodním konci, levá pak s trojramennou základnou. Horní části obou tyčových prvků vodorovně přetínají vždy tři k vrcholu se zkracující pásy s nestejnými rozestupy. Heraldickou figuru erbu nelze i přes určitou podobnost označit jako ostrve, neboť ty mají jednotlivé suky vzpeřené diagonálně proti sobě. V našem případě však nalézáme vodorovné přímky. Znak, a tím i jejího nositele se zatím sice nepodařilo určit, ale již slohový charakter štítu a helmy hovoří pro jeho vznik v druhé polovině nebo třetí čtvrtině 15. století.¹⁷⁵⁾ Erb se nalézá na vrcholu hlavního vstupu kostela, tedy na velmi reprezentativním, viditelném a čestném místě, které před celou farností, potažmo městem označuje donátora minimálně financujícího vznik zmíněného portálu. (obr. 24, 25) Prakticky po celé 15. a na počátku 16. století byl patronem kostela rod Malovců, který měl v erbu polovinu koně ve skoku. V tomto případě tak můžeme uvažovat o příslu-

Obr. 25: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – detail erbu neznámého donátora na vrcholu hlavního portálu dvoulodí, stav v červnu 2019.

níkovi šlechtického rodu, který měl ke kostelu vztah, případně si jej zvolil jako místo svého posledního odpočinku. Zároveň však během 15. století již nemůžeme vyloučit, že by se tu mohlo jednat o erbovního měšťana, případně představitele zatím neurčeného cechu (?).¹⁷⁶⁾

Zvláštností ostění hlavního vstupu je rovněž užití dvou odlišných druhů kamene. Pro jednoduchý polygonální sokl jako nejvíce namáhanou část byly použity dva nestejně velké žulové bloky, které této partii poskytly potřebnou pevnost, ale nedovolily detailnější propracování. Zbývající větší část ostění se skládá ze sedmi různě velkých bloků porézního vápence, který umožnil vytesat jemnou profilaci krabů, liliových konzol, drobného erbu a vrcholové fiály. Provádějící kameník zvolil pro náročný úkol materiál, který mohl pocházet z ložisek, respektive vápencových lomů nacházejících se cca 10–12 km jihozápadně od Pacova směrem k Chýnovu.

V celkové kompozici a členění portál sice ještě připomíná práce z předhusitské doby,¹⁷⁷⁾ ale zploštění, schematizované provedení listů a především typ erbu jasně dokládá jeho pozdní vznik až v průběhu druhé poloviny 15. století.¹⁷⁸⁾ Naproti tomu severní sedlový portál lodí s ostěním z větší části zakrytým schodišťovým přístav-

176) Pravděpodobně mistr pekařského cechu Jakob Krzechl jako donátor nechal vytesat velký erbovní štítek s reliéfním preclíkem a svým jménem v tympanonu hlavního jižního vstupu do kostela sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách krátce před rokem 1499, k tomu R. Lavička, Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice 2013, s. 28–30, 197.

177) D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 313.

178) V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče XX, Praha 1960, s. 8–26, s. 112–153, zde srov. s. 142–143, 144 – obr. 145. až asi do 80. let 15. století reprezentuje kostelní portál velkého typu jediný příklad, a to portál kostela sv. Petra v Lounech (kolem 1460). Váže se stále na starou osnovu z předhusitské doby."

179) Srov. zejm. portál z jižního křídla křížové chodby do kostela sv. Jiljí bývalého augustiniánského kláštera v Třeboni (JH) a dále portál sakristie kostela sv. Víta v Kostelní Radouni (JH), oba příklady z doby kolem roku 1380; D. Líbal, 2001, o. c. v pozn. 133, s. 197, 520.

174) A. Sedláček ed., Martina Koláře Českomoravská heraldika, část všeobecná. Praha 1902, s. 224 a obr. 69 s vyobrazením přilby.

175) O. Neubecker, Heraldik. Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert. München 2002, s. 76–77, tabulka vývoje tvaru erbovních štítů. Typ štítu z pacovského hlavního vstupu je v německé oblasti doložen k roku 1457.

Obr. 26: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – hvězdová klenba v podvěží, kaple Božího Těla (?), stav v červnu 2019.

kem vznikl v době výstavby obvodového zdiva v poslední čtvrtině 15. století.¹⁷⁹⁾

Klenba podvěží a depozitář v patře kolem 1490–1500 (patron Pavel Malovec, 1499 – † před 1518)

Zřejmě již v posledním desetiletí 15. století byl stavebně upraven dosud plochostropý interiér přibližně sto let staré věže kostela. Dosud se všeobecně soudí, že se tak stalo někdy před rokem 1503, kdy Pavel Malovec učinil nadání k existující kapli a oltáři Božího Těla v kostele.¹⁸⁰⁾ V přízemí došlo k vložení hvězdové klenby s protaženými diagonálními žebry, uprostřed s reliéfním svorníkem zdobeným erbem Malovců, polovinou koně ve skoku. (obr. 26) Všechna místa křížení profilů kryje celkem osm kolčích štítků, které svou hmotou na způsob klenebního žebra prorůstají kolmo místy průniku a mohly nést malované erby. Stejný způsob protnutí kolčích štítků žebry nalézáme na síťové klenbě velkého tzv. královského sálu v patře starého paláce na hradě v Jindřichově Hradci, jehož vznik je kladen neurčitě do konce vlády Jindřicha IV. (†1507).¹⁸¹⁾ Formální příbuznost a charakter zmíněné klenby v Jindřichově Hradci i v Pacově dovoluje posunout jejich vznik již do let 1490–1500 i s přihlédnutím k výskytu stejné hvězdové klenby s protaženými diagonálními žebry v západním poli kněžiště kostela sv. Jana Křtitele v Českém Rudolci, která byl zhotovena kolem roku 1485. (obr. 27, 28)

Klenutý prostor v přízemí pacovské věže byl v lidové tradici označován ještě na počátku 20. století jako „Tábor“

nebo „Pod Tábořem“¹⁸²⁾ a sloužil k umisťování Božího hrobu.¹⁸³⁾ Přestože je klenuté podvěží v literatuře bez výjimek identifikováno jako kaple Božího Těla určená k laickému přijímání pod obojí,¹⁸⁴⁾ erb Malovců by mohl prostor zároveň určovat jako místo jejich posledního odpočinku, respektive rodovou kapli,¹⁸⁵⁾ o čemž by svědčil i účel nadace z roku 1503, která byla učiněna „na spase ní duše... Pavla nadepsaného i Malovce všecy a manželky jich k kapli a k oltáři Těla Božího“.¹⁸⁶⁾ (obr. 29)

Zřejmě současně se zaklenutím přízemí byla v patře věže zřízena klenotnice, přístupná od severu z empory půlkruhovým portálem s prostě okoseným ostěním v záklenku. Vstup uzavírají pozdně středověké

dveře opatřené původním zámekem a na vnější straně po bité kovovými pláty zpevněnými pásovinou, která vytváří kosočtverečnou síť. Práh vstupu se nalézá přibližně půl metru nad podlahou renesanční tribuny, což by mohlo svědčit buď o existenci výše položené pozdně středověké dřevěné empory, nebo jeho poloha reaguje pouze na vrchol klenby v přízemí. Interiér prvního patra uzavírá křížová klenba bez žeber se zřetelnými otisky šalovacích prken a osvětluje jedno okno v jižní stěně. (obr. 31) Součástí vybavení depozitáře byla až do 70. let 20. století pozdně středověká malovaná skříň¹⁸⁷⁾ určená pravděpodobně pro uložení výše zmíněných kostelních klenotů, písemností a dalších cenných předmětů. Skříň má horní římsu vyřezávanou na způsob cimbuří, vpadlá pole na bocích a kolem dveří lemuje profilovaná lišta se žlábkem. Římsu a svislá obdélná pole zdobí malované pásy stáčeného akantového dekoru, kde černou kresbu místy doplňuje bílá a šedá barva pro zvýšení plastické iluze.¹⁸⁸⁾ (obr. 30)

Vložené klenební konstrukce v podvěží a v klenotnici však změnily, respektive přerušily dosavadní komunikační schéma uvnitř věže. Musel být zřízen nový vchod na půdu, který mohl vést nově po dřevěném žebříku skrze plochý strop lodi. Zde musel být v severní stěně věže prolomen nový vchod do jejího interiéru, což dokládá velká omítková plomba v režném kamenném zdivu kolem současného vstupu. Teprve po zaklenutí dvoulodí na počátku 16. století byl přístup umožněn schodišťovým přístavkem při severozápadním nároží.

180) J. Kaigl, o. c. v pozn. 141, s. 23, 27, pozn. 14.

181) J. Novák, Soupis památek historických a uměleckých XIV. Politický okres jindřichohradecký. Praha 1901, s. 16 – klade vznik velkého sálu až do období Adama I. z Hradce, ale tehdy byl sál pouze přepažen a upraven; M. Vilímková – J. Muk, Státní zámek Jindřichův Hradec. I. Dějiny zámku, stavebně historický průzkum. Praha 1976, strojopis, s. 25; J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I. Král a šlechta. Praha 2010, s. 347–348.

182) F. Pakosta, o. c. v pozn. 124, s. 36.

183) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 174.

184) Tamtéž, s. 174; E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 10; J. Kaigl, o. c. v pozn. 141, s. 23 a 27, pozn. 5; P. Chotěbor, o. c. v pozn. 139, s. 305.

185) J. Trajer, o. c. v pozn. 69, s. 679 – uvádí, že v kostele je hrob rytířů Malovců z Pacova.

186) J. Vondráček, o. c. v pozn. 4, s. 173.

187) Skříň je od 70. let 20. století součástí expozice muzea Antonína Sovy v blízkém objektu zámku.

188) J. Soukup, o. c. v pozn. 5, s. 131; E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 11.

Obr. 27: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – detail průniku žeber se znakovým štítkem na hvězdové klenbě v podvěží, stav v červnu 2019.

Obr. 29: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – znak Malovců z Pacova, detail z vrcholu hvězdové klenby v podvěží, kaple Božího Těla (?), stav v červnu 2019.

Obr. 28: Jindřichův Hradec, hrad – detail průniku žeber se znakovým štítkem na síťové klenbě velkého sálu v patře starého paláce, stav v dubnu 2008.

Obr. 30: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – pozdně gotická skříň původem z klenotnice v prvním patře věže, dnes v expozici Městského muzea Antonína Sovy v Pacově, stav v červnu 2019.

Obr. 31: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – klenotnice v prvním patře věže, detail klenby s otisky šalování, stav v červnu 2019.

Klenba dvoulodí z roku 1512 (patron Pavel Malovec, 1499 – † před 1518; cech soukeníků)

Více jak sto let po dokončení obvodového zdiva lodi se podařilo shromáždit prostředky na její zaklenutí v podobě nepravidelného dvoulodí. Rozdílnou šířku lodí předurčilo již koncem 14. století rozhodnutí vložit do jihozápadního koutu věž, jejíž rozměry narušily ideální koncept zaklenutí. Zděný hranol vyplnil z větší části jedno ze šesti navržených klenebních polí a jeho volně severovýchodní nároží posloužilo jako náhrada za jednu ze dvou původně plánovaných středových podpor, pro kterou zde již nezbylo místo. I přes vzniklou nepravidelnost bylo v zájmu snazší realizace potřeba zachovat, pokud možno, pravouhlá klenební pole, která následně vyplnily jednotlivé hvězdové figury. Proto se jediná volná klenební podpora posunula mimo podélnou osu lodi, avšak zároveň na novou osu, která běží v zákrytu se severním průčelím věže.¹⁸⁹⁾

Vznik klenby pacovského dvoulodí je dosud opatrně kladen do počátku 16. století,¹⁹⁰⁾ někdy do doby kolem roku 1503 v souvislosti se zprávou o nadaci k oltáři a kapli Božího Těla v kostele. Nejdůležitější a obvykle první otázka týkající se stáří jakékoliv stavební konstrukce má v případě pacovského dvoulodí i při obvyklé absenci písemných pramenů až překvapivě jednoduché řešení. Ve vrcholu severovýchodního klenebního pole před vítězným obloukem je na ploše svorníku vytesán erb Malovců a po jeho obvodu letopočet v neobvyklém tvaru „15012:“ nepochybně určující dokončení klenby dvoulodí. Jedná se zde o vzácný příklad, kdy ve středověku docházelo v rámci letopočtu nebo jiných čísel k mylnému umisťování nuly, neboť její označení pro nic nebylo v oblasti kontinuálně užívaných římských číslic známé, což vyvolávalo rozpa-

ky v jejím chápání v případě čísel arabských, která se začala užívat ve střední Evropě až od 14. století.¹⁹¹⁾ Není tedy pochyb, že se jedná o rok 1512, který označuje faktický čas dokončení klenby dvoulodí a zůstal dosud překvapivě nepovšimnut i během poslední rekonstrukce v roce 2000.¹⁹²⁾ (obr. 32)

Při opravě interiéru v roce 1927 byl na severní zdi věže pod klenbou lodi nalezen rudkou kreslený půdorys nepravidelného dvoulodí se schematickým rozvržením budoucího zaklenutí.¹⁹³⁾ Jedná se o pracovní skicu, jak dokládá nejen její provedení od ruky, ale v některých místech i opakované tahy při hledání ideálního tvaru kompozice. Pozdně středověká kresba o velikosti 26,9 × 42,4 cm vznikla až po postavení lešení, krátce

před samotným zaklenutím interiéru s velkou pravděpodobností proto, aby mistr vedoucí celý projekt mohl vysvětlit ostatním kameníkům a řemeslníkům princip, případně konstrukci podpůrného lešení pro vznikající klenbu. Z porovnání náčrtu a současné klenby vyplývá, že během realizace došlo k úpravě, respektive změně umístění klenebních výběhů v místech vítězného oblouku, což vedlo v této části k jejich redukci na polovinu.¹⁹⁴⁾ (obr. 33)

Obr. 32: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – letopočet „1512“ vytesaný po obvodu svorníku s erbem Malovců na klenbě dvoulodí.

191) J. Roháček, Epigrafika v památkové péči. Praha 2007, s. 42, 43 – uvádí jako příklad letopočet 15011 = 1511, bohužel bez odkazu na konkrétní příklad; B. Bischoff, Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. Berlin 1979, s. 223 – Bezeichnend für die Schwierigkeiten, den man ihre Aufnahme begegnete sind... die schweren Irrtümer, die Null und Stellenwertverursachen (21, 31 statt 12, 13; 101 statt 11, usw.); K. Schneider, Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung. Tübingen 1999, s. 158; Za konzultaci problematiky děkuji doc. Jirěmu Roháčkovi, prof. Haně Pátkové a prof. Václavu Bokovi.

192) J. Novotný, Restaurování nástěnných maleb v kostele sv. Michala v Pacově, Praha 2000, rkp. (archiv NPÚ ÚOP v Telči, sign. 809) – foto č. 19, erb svorníku, detailní záběr s patrným letopočtem 1512 a kamenickou značkou, avšak bez jeho identifikace a komentáře.

193) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 8; K opravě kostela v roce 1927, nálezu kresby a restaurování maleb F. Fišerem viz: NA Praha, fond č. 864, Státní památková správa, karton č. 394, složka Pacov – soudobé zápisy a protokoly, články z novin.

194) Naposledy podrobně J. Kaigl, o. c. v pozn. 141, s. 26; V. Kotrba, Architektura, in: J. Homolka ed., Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Hluboká nad Vlavou 1965, s. 92; J. Hořejší, o. c. v pozn. 126, s. 112–113.

189) Na to upozornil již J. Braniš, Některé zvláštnosti starších chrámových staveb jihočeských, in: Památky archaeologické a místopisné XVII, sešit I, 1896, s. 209.

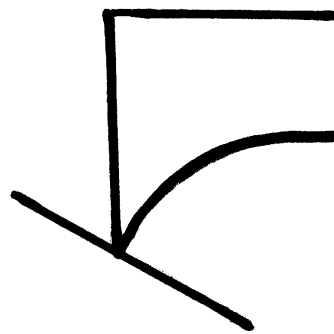
190) D. Libal, 1948, o. c. v pozn. 133, s. 247; J. Hořejší, o. c. v pozn. 126, s. 112–113; E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 10; P. Chotěbor, o. c. v pozn. 139, s. 305.

Obr. 33: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – koncept pozdně středověkého zaklenutí dvoulodí nakreslený rudkou na severní stěně věže pod klenbou, stav v červnu 2019.

Obr. 34: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – svorník s erbem Malovců, letopočtem 1512 a kamenickou značkou na klenbě dvoulodí, stav v červnu 2019.

Obr. 35: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – kamenická značka (výška cca 5–7cm) na svorníku s erbem Malovců v dvoulodí a u klenební příporu na sv. nároží věže.

Obr. 36: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – svorník se soukenickou štět-kou, znakem cechu soukeníků na klenbě dvoulodí, stav v červnu 2019.

Při samotné realizaci musely být na obvodových stěnách vybourány kapsy pro osazení hvězdových konzol, a stejně tak muselo být upraveno i severovýchodní nároží věže, kam byla vsazena jedna z konzol nesoucí krátkou válcovou příporu, z níž vyběhají v několika úrovních celkem osm žebířů. Klenba je složena z pěti hvězdových klenebních polí, z nichž tři severní jsou obdélná a větší, než zbývající dvě jižní na téměř čtvercovém půdorysu. Klínová žebíř s vyžlabenými boky vyrůstají na stěnách z konzol s velmi redukovanou válcovou příporou, na východní stěně kolem vítězného oblouku a na volném osmibokém pilíři pak vybíhají přímo ze stěny. V místě styku tří žebířů se profily s krátkým přesahem protínají¹⁹⁵⁾ a ve volných vrcholech klenebních polí se jednoduše kříží. Výjimku tvoří severovýchodní pole, kde je ve středu klenby na čestném a pohledově exponovaném místě z lodi a kruchty kostela při pohledu k hlavnímu oltáři osazen kvadrilobový svorník s erbem patrona kostela – polovina stříbrného koně ve skoku se zlatou ohlávkou na kolčím štítu modré

195) To zaznamenal již V. Birnbaum, *Architektura*, in: Z. Wirth ed., o. c. v pozn. 124, s. 156; D. Líbal, 1948, o. c. v pozn. 133, s. 247.

Obr. 37: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – hvězdová klenba dvoulodí dokončená roku 1512, stav v červnu 2019.

barvy, a nepochybně i donátora zaklenutí dvoulodí Pavla Malovce († před 1518) doplněný o letopočet zaklenutí 1512 a kamenickou značku. (obr. 34, 35) Ve středověku obvyklou situaci při financování stavby nebo obnovy kostela dokládá druhý svorník v jihozápadním klenebním poli opět na čestném a pohledově exponovaném místě při hlavním vstupu do kostela od jihu. Na kvadrilobovém svorníku je vytesán na kolčím štítu modré barvy reliéfní znak soukenického cechu – zlatá soukenická štětka.¹⁹⁶⁾ (obr. 36)

Donátoři zaklenutí dvoulodí

Oba erby dokládají, že se na zaklenutí kostela vedle patrona kostela zásadní měrou podílel právě soukenický cech. Prakticky ve stejné době a stejným způsobem se podařilo získat prostředky na realizaci klenby trojlodí kostela Proměnění Páně v nedalekém královském městě Táboře. Na klenebních svornících v hlavní lodi dokončené roku 1512 mistrem Staňkem z Menšího Města pražského¹⁹⁷⁾ nalézáme reliéfní znaky městské obce a tábořských cechů – řezníků, kovářů, pekařů, postřihovačů, kožešníků a soukeníků (*soukenické střely, štětky a pečební razidla*), kteří patřili k nejbohatším, nejznámějším a nejváženějším v tehdejší Táboře.¹⁹⁸⁾ V dvoulodní síni tábořské radnice zaklenuté¹⁹⁹⁾ roku 1514 mistrem Wendelem Roskopfem²⁰⁰⁾ se objevuje na klenbě mimo znaku království, tj. českého

lva, také znak cechu kožešníků a soukeníků (*soukenické střely a pečební razidla*).²⁰¹⁾ Na monumentálním městském znaku zhotoveném v letech 1515–1516 týž mistrem zjišťujeme na horním okraji rámu po stranách štítu s vladislavským W znak cechu postřihovačů a opět soukeníků (*soukenické střely*).

Autorství klenby a formální souvislosti

S jistotou můžeme říci, že klenbu pacovského dvoulodí provedl roku 1512 na náklad Pavla Malovce z Pacova († před 1518) a soukenického cechu mistr, který zanechal svou značku jak na vrcholovém svorníku s erbem patrona a letopočtem dokončení, tak na konzole osazené v severovýchodním nároží věže. Jeho jméno pochopitelně neznáme a jeho značku se zatím nepodařilo zachytit na jiných soudobých stavbách v regionu. Při pátrání po slohovém východisku, respektive oblasti odkud vzešel návrh klenby pacovského kostela, se nabízí několik formálních souvislostí, které rovněž odpovídají obvyklým hospodářským a obchodním vazbám, sloužícím rovněž k přenosu výtvarných ideí a přesunu tvůrčích osobností. (obr. 37)

196) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 31 – i přes určení soukenické štětky přisuzuje erb Kostkům z Postupic; V. Husa, Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha 1967, s. 90–91 a obr. 63, 65.

197) R. Tecl, Církevní správa a náboženské poměry v Táboře během druhé poloviny 15. a na počátku 16. století, in: Tábořský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře 10, Tábor 2000–2001, s. 213–279, zde s. 228.

198) R. Tecl, Nejstarší znaky tábořských cechů, in: Tábořský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře 12, Tábor 2003–2004, s. 157–196, zde s. 160–175.

199) Na západní stěně severního, delšího sálu je vpravo od okenního parapetu zlomek dvouřádkového textu s datací na konci „...[M] CCCCC° XIII°“, který by v této poloze mohl mít funkci pamětního nápisu vztahujícímu se k zaklenutí radničního sálu.

200) Jeho autorství potvrzuje značka s iniciálami W R malovaná na fasádě, na pavlači vpravo od velkého okna ze dvora do sálu, stejná značka je vytesána na spodním okraji městského znaku. V. Kotrba, Wendel Roskopf „Mistr ve Zhořelci a ve Slezsku“ v Čechách, Umění XVI, 1968, s. 109–125, zde s. 118–119.

201) R. Tecl, o. c. v pozn. 198, s. 176–178.

Obr. 38: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie – svorník s erbem pánů z Hradce na síťové klenbě v podkruchtí, stav v říjnu 2017.

Obr. 39: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie – svorník s polepšeným městským znakem na síťové klenbě v podkruchtí, stav v říjnu 2017.

Obr. 40: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla – hvězdová konzola se zkrácenou klenební příporou osazená v dvoulodí na severovýchodním nároží věže, stav v červnu 2019.

Obr. 41: Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí Panny Marie – hvězdová konzola se zkrácenou klenební příporou v podkruchtí, stav v říjnu 2017.

Samotný typ klenby nám nic bližšího o svém vzniku nenapoví, neboť tato forma se používala více jak sto let²⁰²⁾ a v regionu častěji od 80. let 15. století.²⁰³⁾ Především vzhledem k charakteristickým hvězdovým konzolám a přetínání žeber byl vznik pacovské klenby kladen neurčitě do počátku 16. století.²⁰⁴⁾ Václav Mencl spojil na základě osového přetínání klenebních žeber do skupiny příbuzných realizací klenby dvoulodí v Pacově (1512), trojlodí kostela ve Starém Městě pod Landštejnem (před 1514), severní kaple kostela v Trhových Svinech (1518), kruchty v Horní Pěně (kolem 1510) a presbytáře v Rychnově nad Malší (1520–1530) na rožmberském panství.²⁰⁵⁾ Jan Muk viděl formální souvislost klenby pacovského dvoulodí se zaklenutím kruchty v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci (1500–1506).²⁰⁶⁾ Při hledání okruhu s Pacovem spřízněných staveb se musíme zaměřit především na detailní tvarosloví klenby a nikoliv jen na základní klenební obrazec, jak se obvykle doposud děje.

Prakticky totožný typ kvadrilobového svorníku, jaký byl použit v dvoulodí kostela Pacově, nalézáme ve dvou exemplářích na síťové klenbě pod kruchtou ve farním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci, která byla zbudována mezi lety 1505–1510.²⁰⁷⁾ Na jednom svorníku spatřujeme polepšený erb města (od r. 1483) (obr. 39) a na druhém pak erb pánů z Hradce.²⁰⁸⁾ (obr. 38) Na pilířích arkádových oblouků jindřichohradecké kruchty se vyskytuje téměř shodná hvězdová konzola s válcovou příporou, jakou v redukované podobě nalézáme rovněž v pacovském dvoulodí, zejména na severovýchodním nároží věže. (obr. 40, 41) Při srovnání s klenební konstrukcí dvoulodí v Pacově zjišťujeme výskyt prakticky totožných hvězdových konzol s válcovou příporou na stěnách bočních lodí a protínání trojice žeber s přesahem v hlavní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Starém Městě pod Landštejnem z doby před rokem 1514.²⁰⁹⁾ (obr. 42) Z hlediska příbuzného tvarosloví je zde na místě uvést klenbu kruchty v kostele sv. Michaela archanděla v Horní Pěně, kde nacházíme na západní stěně podkruchtí hvězdové konzoly a v klenbě motiv protínání trojice žeber s přesahem jako v případě pacovského dvoulodí.²¹⁰⁾ (obr. 43)

202) V. Mencl, *České středověké klenby*. Praha 1974, s. 80 – uvádí příklady z Čech od 14. – do 15. století.

203) R. Lavička, *Pozdně středověká architektura v Jindřichově Hradci za vlády Jindřicha IV. z Hradce (*1463 – † 1507)*, in: *Jihočeský sborník historický* 86, 2017, s. 28–59, zde s. 35–37– Jindřichův Hradec, sv. Jan Křtitel, klenba hlavní lodi (kolem 1485), Český Rudolec (JH), sv. Jan Křtitel, klenba kněžiště (1480–1485); Lidéřovice (JH), sv. Linhart, klenba kněžiště (1480–1485).

204) D. Líbal, 1948, o. c. v pozn. 133, s. 247; J. Hořejší, o. c. v pozn. 126, s. 112–113; E. Poche a kol., o. c. v pozn. 124, s. 10; J. Kaigl, o. c. v pozn. 141, s. 25 – zdá se že, autorem byl zkušený kameník, který přišel do Pacova na pozvání Pavla Malovce v době krátce před rokem 1503; P. Chotěbor, o. c. v pozn. 139, s. 305.

205) V. Mencl, o. c. v pozn. 202, s. 116.

206) L. Lancinger – J. Muk – L. Chotěborská – D. Šimková, o. c. v pozn. 121, s. 33.

207) R. Lavička, o. c. v pozn. 203, zde s. 39–41.

208) Současná úprava s červenou růží na modrém štítu je výsledkem mladších přemalob, původní a správná barevnost je pouze zlatá růže na modrém poli.

209) R. Lavička, o. c. v pozn. 176, s. 288–291; J. Novák, o. c. v pozn. 181, s. 355–360, s. 355 – „správný je tedy letopočet 1514, který se čte uvnitř kostela nad oknem průčelným“.

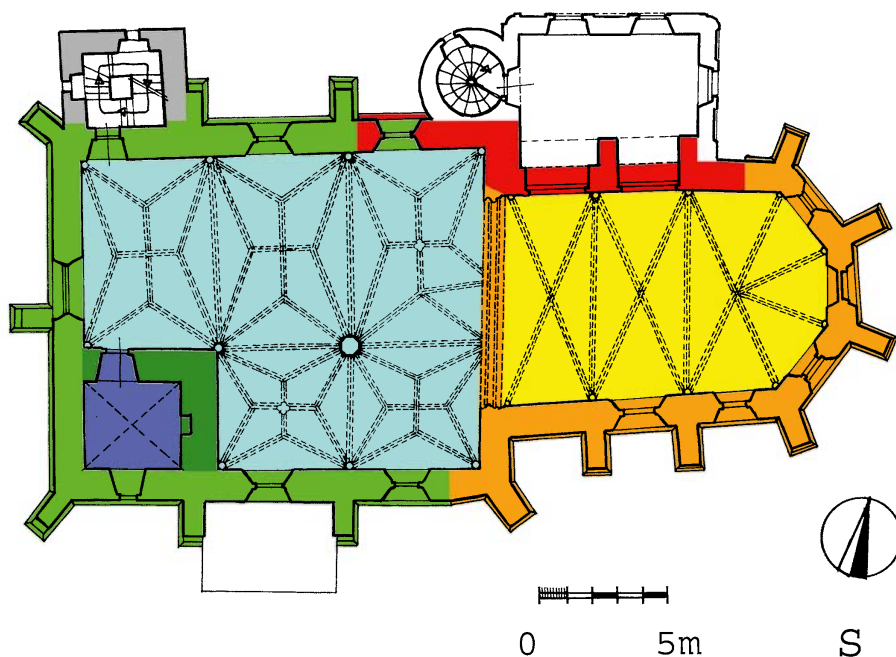
210) J. Novák, o. c. v pozn. 181, s. 338–342, zde s. 339.

Obr. 42: Staré Město pod Landštejnem (okres Jindřichův Hradec), kostel Nanebevzetí Panny Marie – hvězdová konzola se zkrácenou klenební příporou v severní boční lodi, stav v květnu 2006.

Obr. 43: Horní Pěně (okres Jindřichův Hradec), kostel sv. Michaela archanděla – hvězdová konzola s výběhy žeber v podkruchtí na západní stěně lodi, stav v dubnu 2012.

Obr. 44: Pacov, kostel sv. Michaela archanděla, půdorys současného stavu v úrovni kleneb. Stavebně historická analýza středověkých konstrukcí. Základní barevné rozlišení: červená – cca 13./14. století (pozůstatky staršího kněžiště a severní zdi lodi); světle zelená – cca 1370–1390 (obvodové zdivo dvoulodí); tmavě zelená – před 1390 (konstrukce věže vložená během stavby dvoulodí); oranžová – cca 1404–1420 (obvodové zdivo kněžiště); žlutá – cca 1480–1490 (klenba kněžiště); tmavě modrá – cca 1490–1500 (klenba podvěží a klenotnice v patře); světle modrá – 1512 (klenba dvoulodí); šedá – kolem poloviny 16. století (schodiště na kruchtu); bílá – novověké konstrukce.

ZÁVĚREM

Kostel sv. Michaela archanděla v Pacově je působivou dominantou ovládající nejen náměstí, ale i historické centrum městečka. Farní svatyně vznikla pravděpodobně s organizací sídliště, respektive současně se zbudováním šlechtického sídla. Z raně gotické svatyně se zachovaly zřejmě jen krátké úseky zdiva při severovýchodním nároží lodi a část severní zdi kněžiště přibližně v délce nynější sakristie. Posledním hmatatelným důkazem o existenci staršího kostela je dnes náhrobek Hrona z Pacova pořízený po smrti šlechtice někdy kolem roku 1300. (obr. 44)

V poslední čtvrtině 14. století, kdy Pacov vlastnil Vchyna Ravižec z Pacova (1369–1390) a zdejší faru spravoval kněz Zbyněk (1370–1390), došlo k založení dvoulodní dispozice kostela. Volba tohoto typu byla ovlivněna soudobými stavebními projekty na rožmberských panstvích – dvoulodními kostely v Třeboni, Bavorově, Miličíně a Soběslavi. Ještě během realizace v Pacově narušilo koncept pravidelného dvoulodí vložení hranolové věže do jihozápadního koutu a rezignace na jeho zaklenutí. Plochostropá loď s opěrnými pilíři po obvodu byla zastřešena vysokou polovalbovou střechou, kterou nesl na západně vysoký štít sahající prakticky až ke koruně středověké věže.

Po příchodu Malovců z Malovic na počátku 15. století se pozornost soustředila na podobu kněžiště, které bylo zřejmě shledáno jako malé a nadále nevyhovující pro bohoslužby. Po obvodu staršího kněžiště byl za Petra Malovce (1404–1420) vytýčen nynější presbytář, který navázal na starší severní stěnu a měl vlastní západní zeď s opěrákem na jihovýchodním nároží a novým vítězným obloukem, označeným v patě záklenku (dnes neúplnou) vytesanou datací „14...“. Štítová stěna kněžiště vyrůstala v těsném sou-

sedství štítové zdi lodi, která byla nakonec stržena, čímž došlo k prodloužení plochostropé lodi přibližně o jeden metr. Charakteristickými pro nový presbytář se stala vysoká okna spojená vně i uvnitř souvislou parapetní římsou, která obíhala vně přes opěráky, uvnitř přes klenební přípory. Na vnějšku byl osazen soubor reliéfů zachycující erb rodu Malovců, sv. Václava, Arma Christi a kameníka (?) s nástroji. Uvnitř vyrostl na stěnách systém svislých přípor, na které měla nasadnout žebrová klenba. Do severní zdi byl vložen sedlový portál sloužící jako vchod do přistavěné sakristie. Ani zde však zřejmě nebyl projekt zcela dokončen a k zásadní změně došlo mezi lety 1480–1490, kdy byly v interiéru odsekány klenební přípory a převážné části parapetní římsy, následně osazeny klenební konzoly a dokončena žebrová klenba s dvěma křížovými obdélnými poli a papsky žebry v polygonálním závěru.

Ve třetí čtvrtině 15. století vznikl nový hlavní portál na jižní straně lodi, jehož ostění zdobí na vrcholu erb neznámého donátora. Někdy mezi lety 1490–1500 byla do přízemí věže vložena hvězdová klenba s protaženými diagonálními žebry, svorníkem s tesaným erbem Malovců a osmi štítky v místě křížení žebry. Typ klenby a její provedení ukazuje, že se provádějící kameník inspiroval nejen architekturou 80. let 15. století na Jindřichohradecku, ale i zaklenutím velkého sálu ve starém paláci hradu v Jindřichově Hradci, realizovaným kolem roku 1490 za vlády Jindřicha IV. z Hradce (1463–†1507). Vznikl tak prostor, který bývá snad právem spojován nejen s písemně doloženou kaplí Božího Těla (1503), ale je možné jej pokládat i za pohřební kapli rodu Malovců. V patře byla současně zřízena klenotnice sklenutá křížovou klenbou bez žebry, jejíž součástí se stala krátce na to pozdně středověká, z části malovaná skříň.

V roce 1512 byla s použitím (v interiéru dochované) pracovní kresby dokončena hvězdová klenba nepravidelného dvoulodí, která spočívá po obvodu stěn na hvězdových konzolách s náznaky klenebních přípor a v prostoru je podchycena na východě osmibokým pilířem a v západní části severozápadním nárožím věže. Erbovní svorníky přesvědčivě dokládají, že zaklenutí proběhlo za přímé finanční účasti patrona kostela Pavla Malovce a cechu soukeníků. Formální znaky potvrzují, že provádějící kameník přinejmenším znal soudobou sakrální architekturu na Jindřichohradecku – hudební kruchtu v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci (1505–1510), zaklenutí bočních lodí kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Starém Městě pod Landštejnem (před 1514) a kruchtu v kostele v Horní Pěně (kolem 1510).

Formální znaky architektury pacovského kostela na konci 14. století dokládají úlohu Prahy jako hlavního zdroje uměleckých a architektonických podnětů, které intenzivně vstřebávala a dále i nepřímo šířila tzv. Rožmberská huť, respektive stavby budované tou dobou na panství Rožmberků, které se mnohdy staly vzorem hodným napodobení. Tvarosloví stavebních etap pacovského kostela na přelomu 15. a 16. století a jeho souvislost se soudobou architekturou na Jindřichohradecku potvrzují v daném období převládající hospodářské vazby, respektive rozsáhlou produkci a intenzivní export kvalitního soukenického zboží z Pacova a okolních měst na trhy do Jindřichova Hradce a odtud pak do Podunají.²¹¹⁾ Stejnými cestami potom zpět do Pacova putovalo nejen povědomí o podobě nově budovaných kostelů a provádějící kameníci, ale konec konců i potřebná finanční hotovost cechu soukeníků, který patřil v té době k nejvýznamnějším ve městě i regionu.

Tato studie vznikla v rámci dílčího cíle „Tematické průzkumy památek“ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

PHDR. ROMAN LAVIČKA, PHD. – NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVISŤE V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH,
SENOVÁŽNÉ NÁMĚSTÍ 6, ČESKÉ BUDĚJOVICE
LAVICKA.ROMAN@NPU.CZ

211) R. Tecl, o. c. v pozn. 198, s. 167–168; F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce II/1. Část kulturní, stránka Hradecká řemeslná. Jindřichův Hradec 1929*, s. 289, 297.

DIE ERZENGE MICHAELSKIRCHE IN PACOV NEUE ANSCHAUUNG AN DIE BAUENTWICKLUNG UND GESTALT DER PFARRKIRCHE BIS 1512

Aus der frühgotischen Kirche des hl. Erzens Michael in Pacov (Patzau, Bez. Pelhřimov [Pilgram]) sind lediglich kurze Mauerwerksabschnitte und das Grabmal von Hron v. Pacov aus der Zeit gegen 1300 erhalten. In den Jahren 1370–1390 hatte man unter Einfluss von zeitgenössischen zweischiffigen Kirchen in Třeboň (Wittingau), Bavorov (Barau, Bez. Strakonice), Miličín (Bez. Benešov) und Soběslav (Bez. Tábor) die zweischiffige Halle angelegt. Während der Bauarbeiten wurde das regelmäßige zweischiffige Konzept durch Einbau des quadratischen Glockenturms und Verzicht auf die Überwölbung verändert.

Im ersten Viertel des 15. Jahrhunderts entstand der heutige Chor, dessen Triumphbogen die heutzutage inkomplette Datierung 14... trägt. An das Kirchenäußere wurden Reliefs angebracht – das Wappen des Geschlechtes Malovec, das Relief des hl. Wenzels, die der Arma Christi, und das eines Steinmetzens mit seinem Gerät. Im dritten Viertel des 15. Jahrhunderts errichtete man das neue Hauptportal an der Südseite mit dem Wappen des unbekannten Stifters. In der Periode 1480–1490 waren die Chordienste und -gesims abgehauen worden, nachfolgend wurden die Konsolen eingebaut und das Rippengewölbe auf sie aufgesetzt. Gegen 1490 wurde das Turmerdgeschoss mit dem Sternengewölbe mit Wappen des Geschlechtes Malovec gewölbt, und im Obergeschoss darüber das gewölbte Depositorium mit einem spätmittelalterlichen Schrank eingerichtet.

Im Jahr 1512 schloss man das Sternengewölbe der unregelmäßigen zweischiffigen Halle mit finanzieller Unterstützung von Pavel Malovec († vor 1518) und der Tuchmacherzunft ab, deren Wappen an den Schlusssteinen mit der Jahreszahl in Form „15012“ zu finden sind. Der Baumeister, Autor des Gewölbes, muss die zeitgenössische Architektur der Region gekannt haben – Teile der Kirchen in Jindřichův Hradec (Neuhaus, gegen 1506), Staré Město pod Landštejnem (Altstadt, Bez. Jindřichův Hradec, vor 1514) und in Horní Pěna (Oberbaumgarten, Bez. Jindřichův Hradec, gegen 1510). Die Formsprache der Patzauer Kirche um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts und ihr Zusammenhang mit der zeitgenössischen Architektur der Region von Jindřichův Hradec bestätigen die wirtschaftliche Verknüpfung,

bzw. die Produktion und Ausfuhr der Tuchwaren aus Pacov und den naheliegenden Städten auf die Märkte nach Jindřichův Hradec und von da weiter nach Donauland. Auf gleichen Wegen kamen nach Pacov nicht nur die Kenntnis der Gestalt neuer Kirchen oder die ausführenden Steinmetzen, sondern auch bares Geld der Tuchmacherzunft, die damals zu den bedeutendsten in der Stadt sowie der weiteren Region zählte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Pacov (Patzau, Bez. Pelhřimov [Pilgram]), Kirche des hl. Erzens Michael, Ansicht von Nordwesten, Zustand Juli 2019 (Alle Fotos R. Lavička, falls nicht anders angeführt ist).

Abb. 2: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Grundriss des heutigen Zustands in der Höhe der Gewölbe (alle Zeichnungen R. Lavička, 2019).

Abb. 3: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael, Turmsüdseite, verschwundenes Symbol.

Abb. 4: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – hypothetischer Grundriss des älteren Chors, Rekonstruktion der geplanten Wölbung der zweischiffigen Halle im 14. Jahrhundert, in den heutigen Zustand in der Gewölbehöhe eingetragen. Die Achse des verschwundenen Chors war wahrscheinlich an das ältere schmälere Kirchenschiff gebunden.

Abb. 5: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael, Maßwerk des westlichen Frontfensters vom nördlichen Schiff, Zustand Juni 2019.

Abb. 6: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael, Südwestansicht der Kirche mit dem eingelegten Eckturm, Zustand Juni 2019.

Abb. 7: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Presbyterium, Ansicht von Südosten, Reliefs an den Strebebfeilern, Zustand Juni 2019.

Abb. 8: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Südfassade, historische Fotografie, deutliche Baunaht bei der Südostecke der zweischiffigen Halle beim linken Rand der Reliefdarstellung hl. Wenzels, (Foto J. Stachová 1990).

Abb. 9: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – zweischiffige Halle, Südfassade mit deutlichem Abkröpfen nach dem abgebauten Strebebfeiler bei der Südostecke, Zustand Juli 2019.

Abb. 10: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – zweischiffige Halle, Südfassade mit deutlichem Abkröpfen nach dem abgebauten Strebebfeiler bei der Südostecke, Detail, Zustand Juli 2019.

Abb. 11: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Oratoriumsdachraum, links der Strebeböfeler der Chornordseite, Zustand August 2019.

Abb. 12: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Südöstlicher Strebeböfeler des zweischiffigen Halle, Wappen der Malovec v. Pacov, Zustand Juni 2019.

Abb. 13: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Südseite der zweischiffigen Halle, Reliefdarstellung des hl. Wenzels bei der Südostecke, Zustand Juni 2019.

Abb. 14: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südlicher Presbyteriumsstrebeböfeler, Reliefdarstellung der Figur mit Kelch, Zustand Juni 2019.

Abb. 15: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südlicher Presbyteriumsstrebeböfeler, Reliefdarstellung der Figur mit Kreuz, Zustand Juni 2019.

Abb. 16: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südöstlicher Presbyteriumsstrebeböfeler, Reliefdarstellung der Figur mit Hammer und drei Nägeln, Zustand Juni 2019.

Abb. 17: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südöstlicher Presbyteriumsstrebeböfeler, Reliefdarstellung der Figur mit zylindrischem Gegenstand (Säule der Geißelung Christi), Zustand Juni 2019.

Abb. 18: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südöstlicher Presbyteriumsstrebeböfeler, Reliefdarstellung der Figur mit Zweispitz und Schramhammer (Steinmetz?), Zustand Juni 2019.

Abb. 19: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Triumphbogen, nördliches Gesims mit der gemeißelten ersten Hälfte der Jahreszahl „14...“.

Abb. 20: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Schulterbogenportal der Sakristei, oben deutliche Reste nach abgehauenen Brustgesims, Zustand Juni 2019.

Abb. 21: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – südliche Chorseite, Gewölbekonsol mit auslaufenden Rippenansätzen, Zustand Juni 2019.

Abb. 22: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Presbyteriums Gewölbe, Zustand Juni 2019.

Abb. 23: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Chorgewölberippen, Beispiel vom ungenauen Anschließen der profilierten Formziegel, Zustand Juni 2019.

Abb. 24: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – zweischiffige Halle, südliches Hauptportal, Zustand Juni 2019.

Abb. 25: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Hauptportal der zweischiffigen Halle, Detail des unbekannten Stifterwappens, Zustand Juni 2019.

Abb. 26: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Sterngewölbe im Turmerdgeschoss, Fronleichnamskapelle(?), Zustand Juni 2019.

Abb. 27: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Sterngewölbe im Turmerdgeschoss, Detail des Rippenüberschneidens mit einem Wappenschild, Zustand Juni 2019.

Abb. 28: Jindřichův Hradec (Neuhaus), Burg, großer Saal im Obergeschoss des alten Palas, Netzgewölbe – Detail des Rippenüberschneidens mit einem Wappenschild, Zustand April 2008.

Abb. 29: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Das Wappen Malovec von Pacov, Detail vom Scheitel des Netzgewölbes im Turmerdgeschoss, in der Fronleichnamskapelle(?), Zustand Juni 2019.

Abb. 30: Pacov, Antonín-Sova-Stadtmuseum – spätgotischer Schrank in der Exposition, ursprünglich aus der Schatzkammer im ersten Turmober-

geschoss der Kirche des hl. Erzens Michael, Zustand Juni 2019.

Abb. 31: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Schatzkammer im ersten Turmobergeschoss, Gewölbedetail mit Abdrücken nach Verschalung, Zustand Juni 2019.

Abb. 32: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Gewölbe in der zweischiffigen Halle, Schlussstein mit dem Wappen Malovec, Jahreszahl 1512 am Umkreis.

Abb. 33: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – nördliche Turmwand unter dem Gewölbe, Rötzelzeichnung, Konzept der spätmittelalterlichen Wölbung der zweischiffigen Halle, Zustand Juni 2019.

Abb. 34: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Schiffsgewölbe, Schlussstein mit Wappen Malovec, Jahreszahl 1512 und Steinmetzzeichen, Zustand Juni 2019.

Abb. 35: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Steinmetzzeichen auf dem Schlussstein (s. Abb. 34) und beim Dienst an der Nordostecke des Turms. (Höhe ca. 5–7cm).

Abb. 36: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Schlussstein mit der Weber-Karde, Wappen der Tuchmacherzunft am Gewölbe der zweischiffigen Halle, Zustand Juni 2019.

Abb. 37: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – Zweischiffige Halle, Netzgewölbe, 1512 vollendet, Zustand Juni 2019.

Abb. 38: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtskirche – Netzgewölbe unter der Orgelepore, Schlussstein mit verbessertem Stadtwappen, Zustand Oktober 2017.

Abb. 39: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtskirche – Netzgewölbe unter der Orgelepore, Schlussstein mit Wappen der Herren v. Neuhaus.

Abb. 40: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael – nordöstliche Turmecke im Kirchenschiff, sternförmige Konsole mit verkürztem Dienst, Zustand Juni 2019.

Abb. 41: Jindřichův Hradec, Maria Himmelfahrtskirche – Raum unter der Orgelepore, sternförmige Konsole mit verkürztem Dienst, Zustand Oktober 2017.

Abb. 42: Staré Město pod Landštejnem (Altstadt, Bez. Jindřichův Hradec), Maria Himmelfahrtskirche – nördliches Schiff, sternförmige Konsole mit verkürztem Dienst, Zustand Mai 2006.

Abb. 43: Horní Pěna (Ober-Baumgarten, Bez. Jindřichův Hradec), Kirche des hl. Erzens Michael – Kirchenschiff, Westseite, Raum unter der Orgelepore, sternförmige Konsole mit verkürztem Dienst, Zustand April 2012.

Abb. 44: Pacov, Kirche des hl. Erzens Michael, Grundriss des heutigen Zustands in der Gewölbehöhe. Bauhistorische Analyse der mittelalterlichen Konstruktionen. Grundfarben: rot – ca. 13/14. Jahrhundert (Reste des älteren Presbyteriums und der nördlichen Schiffsmauer); hellgrün – ca. 1370–1390 (Umfassungsmauern der zweischiffigen Halle); dunkelgrün – vor 1390 (Turmkonstruktion, während des Baus der zweischiffigen Halle eingebaut); orange – ca. 1404–1420 (Chorumfassungsmauerwerk); gelb – ca. 1480–1490 (Chorgewölbe); dunkelblau – ca. 1490–1500 (Gewölbe des Turmerdgeschosses und der Schatzkammer im ersten Turmobergeschoss); hellblau – 1512 (Gewölbe der zweischiffigen Halle); grau – gegen Mitte des 16. Jahrhunderts (Stiege zur Orgelepore); weiß – neuzeitliche Konstruktionen.